

BİR TASAVVUF TERİMİ OLARAK RİCÂLÜ'L-GAYB -İbn Arabî'nin Görüşleri-

Dr. Ahmet ÖGKE*

GİRİŞ

İslâm'ın ana ilkelerinden olup Kelâm ilminin sahasına giren veya fikhin mü'minlerden istediği görev ve yükümlülüklerle ilgili pek çok hususta birtakım kısa/basit îzahlara ve yüzeysel genellemelere kolayca gidilebilen günümüz ilâhiyat araştırmalarında, Tasavvuf ilminin konu edindiği pek çok alanda görüldüğü gibi *ricâlî'l-gayb* telakkîsi de hakkında pek çok spekülasyon üretilen ve genellikle de eksik veyâ yanlış anlaşılardan doğan birtakım hatâlı kanaatlere ulaşılması mümkün olan konulardan biridir. Bununla birlikte, kadîm kültürde yerini alan kelâmî, felsefî ve fikhî metinlerden tutun da çok daha yaygın durumdaki şiirlere varıncaya kadar, İslâm'ın kâinâta bakış açısını şekillendirmiş literatüre kabaca bir göz gezdiriş bile *ricâlî'l-gayb* zümresinden kimselere âlemde her zaman çok özel bir yer verildiğini gösterecektir. Hattâ *işârî* açıdan bakıldığında pek çok Kur'ân âyetinin ve hadîs-i şeriflerin de bu anlayışı açıkça veya zımnem kabul ettiği anlaşılacaktır. Zîrâ söz konusu âyet ve hadis metinleri, insana, Cenâb-ı Hakk'ın başka hiçbir mahlûka yüklediği görev ve sorumlulukları yüklemektedir.

Bu makâlede, ilk önce *ricâlî'l-gayb* telakkîsinin tasavvuf ilmindeki yeri ana hatlarıyla ortaya koyulmaya çalışılacak, bilâhare **Muhyiddin İbn Arabî'nin** (638/1240) konuya ilişkin görüşleri ele alınacaktır. **İbn Arabî'nin** görüşleri anlatılırken, onun ele aldığı *ricâlî'l-gayb* ile ilgili kavram hakkında yer yer başka müelliflerin görüşlerinden de istifâde ile kısa bilgiler verilecektir. Tasavvuf düşüncesindeki *ricâlî'l-gayb* telakkîsini ortaya koyarken, konuyu **İbn Arabî'nin** görüşleri ekseninde incelemeyi tercih edişimiz, bu anlayışın son tahlilde onun düşünceleri ışığında sistemleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

1. TASAVVUF DÜŞÜCESİNDE RİCÂLÜ'L-GAYB

Bilinmeyen Hak dostları, ricâlullâh veya gayb erenleri diye de adlandırılan *ricâlî'l-gayb* kavramı, tasavvuftaki Allah dostluğunun gizliliğine işâret sayılır. Gökkubbenin altındaki velîlerin kimler olduğunun Cenâb-ı Hak'tan başka hiç kimse tarafından bilinemeyeceği anlayışı, "velâyet sırrı"nın gizemini ortaya koymaktadır.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

Buna göre Allah, dünyânın cismânî düzenini sağlamak için bâzı insanların birtakım görevler üstlenmesini dilediği gibi, âlemdeki mânevî ve rûhânî intizâmın korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi için de sevdiği bâzı kullarını görevlendirmiştir. Herkes tarafından kolayca tanınmadıkları veya gizli olan hakîkatlere ve sırlara vâkıf oldukları için *ricâlî'l-gayb* adı verilen bu seçkin kişilerin kendi aralarında bir hiyerarşi vardır. Ancak her mertebedeki *ricâlî'l-gayb*ın adları ve hiyerarşideki yerleri çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde gösterilmiştir. Meselâ, **Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. Ca'fer el-Kettânî**'ye (322/934) izâfe edilen rivâyetlerden birinde *ricâlî'l-gayb*, aşağıdan yukarıya *nükabâ*, *nücebâ*, *ebdâl*, *ahyâr*, *umud* ve *gavs* şeklinde¹ gösterilirken, **Muhyiddin İbn Arabî** (638/1240) bu hiyerarşinin en altına *melâmiyye*, *muhaddesûn*, *ahillâ* ve *ümenâ* gibi sayıları belli olmayanları da eklemek sûretiyle anahatlarıyla *mustafûn/müctebûn*, *nükabâ*, *ahyâr*, *nücebâ*, *ebdâl*, *evtâd*, *imâmân*, ve *kutub* şeklinde sıralamıştır.² Büyük peygamberlerin yerine, onlardan *'bedel'* sayılan bu kişiler, *"Allah'ın yeryüzünü kendilerine musahhar kıldığı"*³ kimseler olarak değerlendirilmişler ve *"Rabbinin ordularını ondan başka kimse bilmez"*⁴ âyeti de onlara bir işâret sayılmıştır. Bu zatların, âlemin intizam sebebi olduğuna ve insanların işlerini tanzîm ettiklerine inanılır.⁵

Ricâlî'l-gayb inancının İslâm'daki yeri öteden beri hep tartışla gelmiştir. Bu konuda rivâyet edilen bâzı hadislerin sıhhat dereceleriyle ilgili tartışmalar, bir kısım müellifleri bu düşüncenin kaynağını ehl-i sünnet dışında aramaya sevk etmiştir. Aslında kendine has bir tasavvuf felsefesi kuran, fakat tasavvufun herkesçe anlaşılması güç bâzı konuları (bilhassa **İbn Arabî** ve düşünce sistemi) ile *"sûfiyyetü'l-erzâk"* (sûfliği bir geçim yolu olarak kullananlar) ve *"sûfiyyetü'r-resm"* (âdâb ve erkânla yetinen şekilci ve merâsimci kimseler) dediği bâzı mutasavvıflara yönelttiği sert eleştiri ve ithamlarıyla tanınan⁶ **İbn Teymiyye** (728/1328) ile **İbn Haldun** (808/1406) bu grubun başında gelmektedir. *Ricâlî'l-gayb* olduğu söylenen bâzı kimselere, onları Allâh'a ortak gösterir gibi olağanüstü güçler ve yetkiler atfetmenin İslâm inancıyla

¹ **Zünnûn el Mısrî** (245/859) de aynı sıralamayı vererek bunların sayılarını şöyle belirtir: *"Nükabâ üçyüz, nücebâ yetmiş, büdelâ kırk, ahyâr yedi, umud dört ve gavs da bir kişidir."* Bk.: es-Seyyid Muhammed Emin İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs bi-Beyâni Hâli'n-Nükabâ ve'n-Nücebâ ve'l-Ebdâl ve'l-Evtâd ve'l-Gavs [İcâbetü'l-Gavs] (Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidîn içinde)*, İstanbul, 1224 H./1809 M., s. 269

² Bk.: Muhyiddin İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye [Fütûhât]*, Neşreden: Osman Yahyâ-İbrâhim Medkûr, Kahire, 1392-1410/1972-1990, c. XI, ss. 266-383

³ Bk.: Hacc, 22/65; Lokman, 31/20; Zuhruf, 43/13; Câsiye, 45/13

⁴ Müddessir, 74/31

⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yay., İstanbul, 1997, s. 238; Hasan Kâmil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu (el-Lüma' Tercümesi)* içinde, Altınoluk Yay., İstanbul, 1996, ss. 541-543; Süleyman Uludağ, "Abdal", *DİA*, c. I, s. 59. *Ricâlî'l-gayb*ın âlemin işlerini tanzîm edişinin sebebinin **İsmâil Hakkı Bursevî** (1137/1725) şöyle îzah eder: Bütün eşyâ, Allâhü Teâlâ'nın *Kayyûm* ismi tahtında dâhildir ve insan-ı kâmil de bu isimle muttasıftır. Onun için âlemin mülk, melekût ve dört bir yönüne *aktâb*, *imâmân evtâd-ı erbaa* ve *ebdâl* gibi *ricâlî'l-gayb* konmuştur ki âlem bunlarla korunur. (İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Neftice*, Hazırlayanlar: Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay., İstanbul, 1997, c. II, s. 82-83)

⁶ İbn Teymiyye'nin tasavvufa bakışı ile ilgili olarak bk.: Tıblâvî Mahmud Sa'd, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, Terc.: Ali Durusoy, İrsan Yay., İstanbul, 1989; Mustafa Kara, *İbn Teymiyye'nin Tasavvuf İstilahlarına, İlk Sûfilere ve Tasavvuf Klasiklerine Bakışı*, Yusuf & Afşin Matbaası, Ankara, 1997; Süleyman Uludağ, "Tasavvuf Karşıtı Akımlar ve İbn Teymiyye'nin Tasavvuf Felsefesi", *İslâmiyât*, c. II, sayı: 3, Temmuz-Eylül 1999, ss. 39-66

bağdaştırılmayacağını söyleyen **İbn Teymiyye**, bu tür bir anlayışın daha çok **hristiyanların** ve aşırı **Şîî** fırkalarının inanış biçimlerini yansıttığını belirtmektedir.⁷ Bununla birlikte, prensip olarak Allâh'ın velî kullarından olağanüstü haller zuhûr edebileceğini; Allâh'ın bâzı seçkin kullarına nûrunu ve birtakım esrârı başka insanların bilemeyecekleri bir şekilde (gayben) bahşedebileceğini ve bunların sâlih ve velî kullar olduklarını çoğu insanın bilemeyeceğini; Hakk'ın sırlarının Allah ile onun evliyâ kulları arasında olduğunu da bir vâkıa olarak kabul ettiğini⁸ îtiraf etmektedir ki bunu, onun **ricâlü'l-gayb** telakkîsini teorik olarak zımnen kabul etmekte olduğuna işâret sayabiliriz. Ancak bu anlayışın **İbn Arabî**'ninkinden oldukça farklı olduğu açıktır. **İbn Haldun** ise **kutub** ve **ebdâl** telakkîsinin⁹ ilk defa *Irak* sûfîlerinde görüldüğünü ve bu sebeple **ricâlü'l-gayb** ile ilgili diğer kavramların ortaya çıkışında **Şia**'nın ve **Râfizîliğin** etkili olmuş olabileceğini ileri sürmektedir.¹⁰ Nitekim *İranlı* yazarlar, **abdâl** terimini XII. yy.dan îtibâren daha ziyâde heterodoks¹¹ dervişleri tanımlamak için kullanıyorlardı.¹² Ne var ki ehl-i sünnet ulemâsından bu görüşe pek katılan çıkmamış ve hattâ sûfîlerden başka bâzı âlimler de bu kavramı kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir. Özellikle **Ahmed b. Hanbel** (241/855) gibi bir mezhep imamı ve hadisçinin bu konuda rivâyetlerde bulunması, yukarıdaki ithamın geçersizliği için fiilî bir delil¹³ olsa gerektir. Esâsen **Fuad Köprülü**'nün de işâret ettiği gibi bu telakkî, daha mîlâdî X. yy.da (hicrî III.-IV. asırlar), ehl-i sünnetten **Sâlimiyye** ve **Hanbeliyye** fırkaları arasında yerleşmiştir.¹⁴ Dolayısıyla bu görüşün daha bu asırda ortaya çıkmış olması ve ehl-i sünnet anlayışını benimseyen bâzılarınca da uygun görülmesinin onun **Şîî** menşe'li olmasına engel teşkil etmeyeceği düşünülebilirse de **İbn Teymiyye** ve **İbn Haldun**'un ileri sürdükleri "**ebdâl** anlayışının **Şia** ve **Râfiziyye** kaynaklı olduğu" şeklindeki görüşün yanlışlığı ve geçersizliği böylece kuvvet kazanmış olmaktadır.

Tasavvuftaki **ricâlü'l-gayb** anlayışının temel dayanağını, bilhassa **Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî** (295/888) tarafından nakledilen şu hadîs-i şerîf oluşturmuştur: "*Bu ümmetim içinde İbrâhim tabiatı üzere kırk, Mûsâ tabiatı üzere yedi, İsâ tabiatı üzere üç, Muhammed (a.s.) tabiatı üzere bir kişi bulunur. Bunlar*

⁷ Bk.: Takıyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Teymiyye, *Resâil ve Fetâvâ*, Tahkîk: Muhammed Reşîd Rizâ-Muhammed el-Enver Ahmed el-Baltacı, (5 cilt, 2 mücelled hâlinde) Neşreden: Mektebetü Vehbe, Kahire, 1992, c. I, ss. 88-92. **İbn Teymiyye**, sûfîlerin "**ricâlü'l-gayb**" dedikleri kişilerin cinlerden ibâret olduğunu söylemektedir. Bk.: Takıyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmûatü'r-Resâilü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1979, c. I, s. 72

⁸ İbn Teymiyye, *Resâil ve Fetâvâ*, c. I, ss. 94-95

⁹ Tasavvufta **ebdâl** telakkîsi, çeşitli müelliflerce az çok farklı şekillerde açıklanmış olsa da bütün tasavvuf zümreleri arasında benimsenmiş ve zamanla aynı mânâda değer kazanan **ricâlü'l-gayb** anlayışıyla bütünleşmiştir.

¹⁰ **İbn Haldun**'un bu konudaki görüşleri için bk.: İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil (Tasavvufun Mâhiyeti)*, Terc.: Süleyman Uludağ, II. baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 1984, ss. 263-265 ("*Mukaddime*'de Tasavvuf İlmi" bölümü)

¹¹ **Heterodoks**: Bir ilâhiyat ve sosyal târih terimi olarak; kabul edilmiş resmî din anlayışına, yâni ortodoksluğa (sünnîlik) zıt ve aykırı olan bir tür din anlayışını ifade eden bu kavramın siyâsî, sosyal ve teolojik yönleriyle ilgili bir değerlendirme için bk.: Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyânı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı [Babaîler İsyânı]*, II. baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 1996, ss. 77-78

¹² Bk.: Ocak, *Babaîler İsyânı*, s. 67

¹³ Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 241. Ayrıca bk.: Uludağ, "Abdal", *DİA*, s. 60

¹⁴ Bk.: M. Fuad Köprülü, "Abdal", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1935, c. I, s. 25

derecelerine göre halkın efendisi sayılırlar.”¹⁵ Gerçi **ebdâl**, **evtâd**, **nücebâ**, **aktâb** gibi **ricâlü'l-gayb**den olan kimseler hakkında rivâyet edilen hadislerin sıhhat dereceleriyle ilgili olarak farklı değerlendirmeler vardır. Ne var ki bu konuda en aşırı ve sert tavrı sergileyen **İbn Teymiyye** bile hadislerin bir kısmını, özellikle de “**ebdâl**” hadîsini, **Ahmed b. Hanbel**'in *Müsned*'inde yer almasından dolayı reddedememiştir.¹⁶

Müsned'de yer alan hadislerden bâzıları şöyledir: “Bu ümmet içinde **İbrâhim**'e (a.s.) benzeyen **ebdâl** otuz¹⁷ kişidir. Bunlardan bir adam (racül) ölünce Allah onun yerine bir başka adamı bedel olarak geçirir.”¹⁸ “**Ebdâl**, Şam halkındandır ve kırk kişidir. Bunlardan ölen bir adamın (racül) yerine Allah başka bir adamı bedel olarak geçirir. Yağmur onlar sâyesinde yağar; onlar sâyesinde düşmana karşı gâlip gelinir ve Şam halkı da onlar sâyesinde azaptan kurtulur.”¹⁹

İbn Mes'ûd'un (r.a.) rivâyet ettiği ve **İbn Asâkir**'in tahrîc ettiği bir hadîs-i şerîfe göre de: “Allâh'ın, halk (yaratılmışlar) arasında **Âdem** kalbi üzere olan üçyüz, **İbrâhim** kalbi üzere kırk, **Cebrâil** kalbi üzere beş, **Mikâil** kalbi üzere üç ve **İsrâfil** kalbi üzere de bir kişi vardır.²⁰ Eğer bunlardan **tek** olanı vefât ederse onun yerine Allah **üçlerden** birini geçirir; **üçlerden** biri vefât ederse onun yerine **beşlerden** birini geçirir; **beşlerden** biri vefât ederse onun yerine **yedilerden** birini geçirir; **yedilerden** biri vefât ederse onun yerine **kırklardan** birini geçirir; **kırklardan** biri vefât ederse onun yerine **üçyüzlerden** birini geçirir; **üçyüzlerden** biri vefât ederse onun yerine diğerlerinden (**ricâlü'l-gayb** tâifesinden) herhangi birini geçirir²¹ ki Allah, mahlûku onlarla diri tutar, öldürür, nebâtı bitirir ve belâları def eder.” **İbn Mes'ûd**'a: “Allah onlarla nasıl diriltir ve öldürür?” diye sorulunca: “Çünkü onlar Allâhü Teâlâ'dan, ümmetlerin çoğaltılmasını isterler, Allah da çoğaltır; büyük bir nezâket içerisinde duâ ederler; yağmur yağmasını isterler, yağmur yağar; onlar isterler, yeryüzünde türlü nebat biter; onlar duâ ederler, onların sâyesinde türlü belâlar def olunur” demiştir.²²

¹⁵ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Ammâ İštehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, II. baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1351 H., c. I, s. 24; Ayrıca krş.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 112; c. V, s. 322; c. VI, s. 316

¹⁶ Yılmaz, *İslâm Tasavvufu (el-Lüma' Tercümesi)*, s. 543. Ayrıca bk.: Uludağ, “Abdal”, *DİA*, s. 60

¹⁷ **Ebdâl** hadislerinde bu zümrenin sayısı yedi, otuz, kırk, altmış, yetmiş, seksen gibi farklı rakamlarla ifâde edilmekte ve bu farklılığa sonraki müelliflerde de rastlanmaktadır. Bizce bunun en önemli sebebi, **ebdâl** kavramıyla aynı zamanda **kutub**, **imâmân** ve **evtâd**dan oluşan ilk yedi kişi ya da tamâmıyla bütün **ricâlü'l-gayb** anlayışının da kastediliyor olmasıdır. Dolayısıyla farklı sayılarla ifâde edilen **ricâlü'l-gayb** zümreleri **evtâd**, **kutub**, **nükabâ**, **nücebâ**, **recebiyyûn**, vb. gibi kendi özel isimleriyle değil; **ricâlü'l-gayb** genel olarak kavramının yerine de kullanılan **ebdâl** kelimesiyle ifâde edildiğinden rakamlarda bu tür karışıklıklar meydana gelmiştir.

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 322; Krş.: Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye [Tabakât]*, Tahkîk: Nüreddin Şüreybe, III. baskı, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1986, s. 2

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 112

²⁰ Bu kimseler ve özellikleri için bk.: İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 300-304

²¹ Burada zikredilen, **ricâlü'l-gayb**den vefat edenlerin yerine bir alt zümreden birinin geçmesi biçimindeki hiyerarşik yapıyı **İbn Arabî** de aynen kabul etmektedir. Bk.: İbn Arabî, *Fütûhât*, c. II, s. 400

²² Bk.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 271

Başta mutasavvıflar olmak üzere *ricâlü'l-gayb* anlayışını benimseyenlerin dayanak olarak kabul ettikleri hadisler,²³ **Enes b. Mâlik, Ubâde b. Sâmit, Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Avf b. Mâlik, Ebû Saîd el-Hudrî ve Muaz b. Cebel** gibi sahâbelerden rivâyet edilmiştir. Önemli bir kısmı **Peygamber Efendimiz**'in (s.a.v.) sözü (*merfû hadis*), bâzıları da Hz. **Ali** ve **Ebu'd-Derdâ**'nın (r.a.) sözü (*mevkûf hadis*) olarak nakledilen bu rivayetlerin büyük bir kısmı, **Ahmed b. Hanbel**'in *Müsned*'inde yer almaktadır. *Müsned*'deki hadisler, senedleri zayıf olduğu gerekçesiyle tenkit edilmiştir.²⁴ Diğer kitaplardaki rivâyetler ise güvenilirlik bakımından başlıca dört tabakaya²⁵ ayrılan kaynakların ancak üçüncü ve dördüncü tabakalarında yer almaktadır.²⁶

Meşâyih'ten biri Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyâsında görür ve ona Allâhü Teâlâ'nın yeryüzünde *evtâd* denilen dostlarının bulunduğunu söyleyip söylemediğini sorar. Peygamber (s.a.v.) de bunu rivâyet eden râvînin bu bilgiyi ona doğru olarak ulaştırdığını ifâde eder.²⁷ *Rüyânın*²⁸ tasavvufta bilgi elde etme yollarından biri olarak değerlendirildiği ve Hz. Muhammed'i (s.a.v.) rüyâda görmenin dînen câiz olduğu göz önünde bulundurulursa, burada anlatılan rüyâ vâsıtasıyla elde edilen bu bilginin, o rüyâyı gören sûfî için ne anlama geldiği ve ne kadar kesin bir bilgi sunduğu gâyet açıktır. Onun anlattığı bu rüyâyı inanıp inanmamak ise diğer insanların kendilerinin bilecekleri bir husustur.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin (1242/1826) talebelerinden olmasının yanı sıra daha çok *fıkıh* ilmine vukûfu ile tebârüz eden **Muhammed Emin ibn Âbidîn** (1258/1836) de *İcâbetü'l-Gavs bi-Beyâni Hâli'n-Nükabâ ve'n-Nücebâ ve'l-Ebdâl ve'l-Evtâd ve'l-Gavs* adlı risâlesinde bu konudaki rivâyetlere genişçe yer verip, yine bâzı hadis bilginlerinin bu rivâyetler hakkındaki değerlendirmelerini naklettikten sonra netîce olarak **Suyûtî**'nin²⁹ (911/1505): "Mânevî (mânâ bakımından) mütevâtir derecesine ulaştığından dolayı bu tür rivâyetler, *ebdâl*in varlığının zarûretine kesinlik kazandırır"³⁰ sözünü, kendi görüşü olarak ortaya koymaktadır. Hattâ o, **İmâm-ı**

²³ *Ricâlü'l-gayb* ile ilgili hadisler ve değerlendirmesi için bk.: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyânet Vakfı Yay., Ankara, 2000, ss. 159-177; Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yıldırım, "Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb Telakkîsi ve Konuyla İlgili Bâzı Rivâyetler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, Isparta, 1997, ss. 132-147

²⁴ Bk.: Nûruddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, Beyrut, 1967, c. X, ss. 62-63. Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*'ünde *ebdâl* hadislerini, sahâbeden bir topluluktan *merfû* ve *mevkûf* olarak **Ebu'd-Derdâ**'nın kavliyle kaydeder.

²⁵ Hadis kitaplarının güvenilirlik dereceleriyle ilgili tabakalar hakkında bk.: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Terc.: Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1994, c. I, ss. 491-497

²⁶ Uludağ, "Abdal", *DİA*, s. 60

²⁷ Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Terc.: Süleyman Uludağ, (*Hakikat Bilgisi*), Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 216

²⁸ Tasavvuf edebiyâtında *rüyâ* konusuyla ilgili bilgi için bk.: Hasan Avni Yüksel, *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüyâ*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1996; Mustafa Tatçı-Halil Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tâbirnâmeleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1995

²⁹ Suyûtî, *ricâlü'l-gayb*den olan *ebdâl*, *evtâd*, *nücebâ* ve *kutub* hakkındaki hadislerin sahih olduğu görüşündedir. Bk.: Celâleddîn es-Suyûtî, *el-Haberü'd-Dâl alâ Vücûdi'l-Kutb ve'l-Evtâd ve'n-Nücebâ ve'l-Ebdâl*, Beyrut, 1983, c. II, ss. 241-253

³⁰ İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 272

Şâfiî'nin (204/819) bu konudaki bir sözünü³¹ de nakleder ki bu da *fıkıh* âlimlerinin *ricâlü'l-gayb* ile ilgili olarak olumlu düşüncelerinin bir örneğini teşkil etmektedir. Ayrıca yukarıda adı geçen risâlesinde konuyla ilgili görüşlerini aktarırken **İbn Âbidîn**'in en önemli kaynağının **Muhyiddin ibn Arabî** olduğu gözlenmektedir. Âdetâ o, konuyla ilgili düşüncelerine dayanak olabilecek tüm fikirlerini, **İbn Arabî**'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *Hilyetü'l-Ebdâl*³² adlı eserlerinden bizzat kitap ismi de zikretmek sûretiyle almıştır.

Yukarıda da kısaca temas edildiği gibi, *ricâlü'l-gayb* anlayışı, İslâm'ın rûhî ve mânevî hayâta müteallik yönünü oluşturan tasavvufta, özellikle **Muhyiddin ibn Arabî** sonrasında geniş bir kabul görmüştür. Nitekim, hem *Nakşî şeyhi* ve hem de bir *muhaddis* olan **Ömer Ziyâüddin Dağüstânî** (ö. 1920), *ricâlü'l-gayb* ile ilgili olarak kendine sorulan bir soruya şu cevâbı vermiştir: “Bunlar her asırda bulunur. *Kutub* ve *gavs* yalnız bir kişi, *imam* iki kişi, *imâd* dört kişi, *ahyâr* yedi kişidir. *Büdelâ* ise seksen kişi olup kırkı erkek, kırkı da kadınlardandır. *Nücebâ* yetmiş kişi, *nükabâ* üçyüz kişidir. *Sulehânın* sayıca bir sınırı olmayıp her İslâm beldesinde bulunurlar. *Ebdâl* büyük ve kalabalık beldelede birer-ikişer kişi olur; birinin vefâtı hâlinde yerine, silsile-i merâtibe göre diğeri tâyin ederler.”³³

XIV. asırdan itibaren Türk dervişlerinin bir kısmının “*abdâl*” lakabını kullandıklarını biliyoruz: **Abdal Mûsâ**, **Abdal Murad** veya **Kaygusuz Abdal**, **Pir Sultan Abdal** gibi. Bu dervişlerin *Anadolu*'nun çeşitli yerlerine dağılımları neticesinde zamânımıza kadar *abdâl* adını taşıyan zümrelere rastlana gelmiştir.³⁴ Bu ismin, XIV. yy.'dan itibaren özellikle *Melâmî*³⁵ ve *Alevî*³⁶ motifler taşıyan ve mezheben *Alevî* olan tarikatlar arasında yaygın bir kullanım alanına erişmesi, bâzı kimselere bu anlayışın sâdece o tarikatlere has olduğu izlenimini veriyorsa da bu yanlıştır.³⁷ Zîrâ ilk dönemlerdeki ehl-i sünnet âlim ve mutasavvıflarının *ebdâl* anlayışları, özellikle XIV. yy.'dan sonra başgösteren ve XX. yy. başına kadar süregelen *Râfîzî abdalların*³⁸ din dışı hayat tarzlarından tamâmıyla farklıdır. Nitekim *ebdâl* telakkîsinin ilk kez ortaya çıktığı sıralarda bu kavram, âbid ve zâhidlerle birlikte muhaddis ve fakihler için de kullanılmaktaydı. İtimâda en yakın bilinen *ebdâl* hadislerini nakleden **Ahmed b. Hanbel** de yeryüzünde muhaddislerden başka *ebdâl* tanımadığını ifâde etmiştir.³⁹

³¹ **İmâm-ı Şâfiî**'nin sözü şu şekildedir: “Allâhü Teâlâ, kelâmı esnâsında kitâbına (Kur'ân'a) yeterli ölçüde inanmamız hususunda bizi *kutub* vâsıtasıyla istifâde ettirmiştir.” İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 276

³² Adından, *ebdâl* kavramı ve ebdâlin niteliklerini anlatan bir risâle olduğu izlenimi doğmakla birlikte *Hilyetü'l-Ebdâl*; *ârif*, *mürîd*, *zâhid*, *âbid* gibi tasavvuf ehli kimselerin tâkip etmesi gereken *hükümler* ve *samt* (*suskunluk*) kavramının tasavvuftaki mânâ ve önemi üzerinde duran bir eserdir. (Bk.: Uludağ, “Abdal”, *DİA*, c. I, s. 59)

³³ Ömer Ziyâüddin Dağüstânî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvâlar*, Terc.: İrfan Gündüz-Yakup Çiçek, Seha Neşriyat, İstanbul, ts., ss. 187-188

³⁴ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, VII. baskı, Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 337 vd.

³⁵ *Melâmîlik* ile *abdallar* arasındaki münâsebet için bk.: Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1931'den tıpkıbasım, Gri Yayın, İstanbul, 1992, s. 14 vd.

³⁶ *Alevîlik* ile *abdallar* arasındaki münâsebet için bk.: Ocak, *Babaîler İsyânı*, ss. 63, 201 vd.

³⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 338

³⁸ Geniş bilgi için bk.: Orhan F. Köprülü, “Abdal”, *DİA*, ss. 61-62

³⁹ Ebu'l-Ferec Abdurrahmân ibnü'l-Cevzî, *Telbisü'l-İblis*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., s. 329

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bir tasavvuf terimi olarak *ricâlî'l-gayb*; her devirde bulunan ve kendilerine *gayb erenleri* de denilen, göze görünmeyen ve herkes tarafından bilinmeyen hükûmet-i ilâhiyyenin vekilleri olan yüce kişilerdir. *Üçler, yediler, kırklar, abdallar, üçyüzler* adı verilen bâzı evliyâ vardır ki bunlar gâibdirler, göze görünmezler, kısa zamanda uzun mesâfeler katederler.⁴⁰ Bir başka ifâdeyle bu kavram, Allâhü Teâlâ'nın temsilcileri olarak şehâdet âlemini, yâni dünyâyı yöneten, böylece kendi kozmik ve insânî işlevlerini icrâ eden insanları ifâde eder.⁴¹

Klasik dönem tasavvuf edebiyâtının önde gelen müelliflerinin eserlerinde *ricâlî'l-gayb* konusu fazla ilgi görmemiştir.⁴² Bunun sebebi, söz konusu müelliflerin, tasavvufun daha şer'î bir ilim olup olmadığının tartışıldığı teşekkül döneminde, *ricâlî'l-gayb* gibi anlaşılması oldukça güç ve farklı bir konuyu eserlerinde işlemeyi uygun görmemeleri olabilir. Bu açıdan bakıldığında, tasavvufun şer'iate uygunluğunu ortaya koymak üzere telif edilmiş pek çok klasik eserde bu konunun kısaca –deyim yerindeyse- geçiştirilmiş olması tabîî karşılanmalıdır. Ancak bu demek değildir ki, o dönemde *ricâlî'l-gayb* telakkîsi tasavvuf ilminin konuları arasında yer almamıştır. Muhtemelen bu anlayış, mutasavvıflar arasında yaygın olmakla birlikte, yukarıda da kısaca temas ettiğimiz çeşitli sebeplerden dolayı tasavvuf kitaplarında yazılı olarak yerini almamış olmalıdır.

Hâris b. Esed el-Muhâsibî (243/857), *gayb erenlerinin dünyâdan ancak kendilerine yetecek kadarını aldıklarını ve fazlasından kaçındıklarını* söylemektedir. Bunun sebebi, dünyâlıkların haram olması değil; ancak *ebdâl* ve zâhidler ile Allah ve Allâh'ın günleri hakkında bilgi sâhibi olanların⁴³ dışında hiç kimsenin ondan sâlim kalamamasıdır.⁴⁴

⁴⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul, 1991, s. 189; Safer Baba, *İsullâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye (Tasavvuf Terimleri)*, Heten Ketten Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 29, 80

⁴¹ William Chittick, “İslâm Kozmolojisinde Gayb Adamları [Gayb Adamları]”, *Varolmanın Boyutları* içinde, Terc.: Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 43

⁴² Bk.: **Abdullah b. Mübârek** (181/797), *Kitâbü'z-Zühed*, Neşreden: Habîbürrahman el-A'zamî, Malegon/Hindistan, 1966'dan Beyrut, ts. (Türkçe Terc.: M. Adil Teymur, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992); **Hâris b. Esed el-Muhâsibî** (243/857), *er-Riâye li-Hukûkullâh*, Neşreden: Margaret Smith, London, 1940 (Türkçe Terc.: Abdülhakim Yüce, Çağlayan Yay., İzmir, 1997); **Ebû Nasr es-Serrâc** (378/988), *el-Lüma'*, Neşreden: Reynold Alleyne Nicholson, Leiden, 1914 (Türkçe Terc.: Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul, 1996); **Muhammed b. İshak el-Buhârî el-Kelâbâzî** (380/990), *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Dâru'l-İlmân, Dimaşk, 1986 (Türkçe Terc.: Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*), Dergâh Yay., II. baskı, İstanbul, 1992); **Ebû Tâlib el-Mekkî** (386/996), *Kütü'l-Kulûb*, II c. bir arada, Mısır, ts.; **Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî** (412/1021), *Tabakâtü's-Süfiyye*, Neşreden: Nûreddin Şüreybe, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1986; **Abdülkerîm el-Kuşeyrî** (465/1072), *er-Risâle, er-Risâle fi't-Tasavvuf [er-Risâle]*, Beyrut, 1990 (Türkçe Terc.: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlmîne Dâir Kuşeyrî Risâlesi*), III. baskı, İstanbul, 1991); **Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvirî** (470/1077), *Kesfü'l-Mahcûb*, Türkçe Terc.: Süleyman Uludağ, *Hakikat Bilgisi*, İstanbul, 1982 ve **Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî** (505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, 1987.

⁴³ Burada müellif, ileriki kısımlarda anlatacağımız *ricâlî eyyâmî's-sitte*yi kastediyor olsa gerek.

⁴⁴ Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Riâye li-Hukûkullâh*, Terc.: Abdülhakim Yüce, *Kalb Hayatı*, Çağlayan Yay., İzmir, 1997, s. 255

Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvirî (470/1077), *Keşfü'l-Mahcûb*'unda konuyla ilgi verdiği bilgilerde, Yüce Allah'ın dergâhında bulunan ve *ehl-i hâl ve akdî* (bir işin yapılmasına veya yapılmamasına karar veren heyet) teşkil eden velîlerden bir grubun sayısının üçyüz olduğunu ve bunlara *ahyâr* (*hayırlılar*) adı verildiğini bildirir. Diğer kırk tânesine *ebdâl*, sayıları yedi olan velîler topluluğuna *ebrâr* (*iyiler*), dört tânesine *evtâd* (*direkler*), üç tânesine *nükabâ* (*murâkıplar, denetçiler*) ve bir tânesine de *kutub* ve *gavs* adları verilmiştir. Bunlar birbirlerini tanırlar ve yapılacak işler husûsunda birbirlerinin iznine ihtiyaç duyarlar.⁴⁵ **Ebû Abdillâh el-Mağribî** (299/911) de *ebdâlin Şam*'da, *nücebânın Yemen*'de ve *ahyârın* da *Irak*'ta bulunduğunu söylemiştir.⁴⁶

Abdülkerim el-Kuşeyrî (465/1072) ise *velî* kavramını tanımlarken *ricâlî'l-gayb* anlayışıyla ilgili bâzı temel ipuçları vermektedir. Ona göre, -“*faîl*” vezninde ve “*ism-i mef'ûl*” mânâsında olmak üzere- bir bakıma *velî*, işlerini görmeyi Cenâb-ı Hakk'ın uhdesine aldığı kimsedir ki “*Sâlih kulların işlerini o deruhte etmiştir*”⁴⁷ meâlindeki âyet bunları tavsîf etmektedir. Allâhü Teâlâ velîsini bir an bile nefsiyle başbaşa bırakmaz; onun işlerini görmeyi ve koruyup gözetmeyi bizzat üzerine alır.⁴⁸ O halde devamlı Allâh'ın koruması altında bulunan evliyâ zümresinin birer ferdi olan gayb erenleri, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine yüklemiş olduğu her türlü vazîfeyi yerine getirirken onun gözetim ve denetiminden bir an dahi olsa uzak kalmamaktadırlar.

İmam-ı Gazzâlî (505/1111), gayb erenlerinin özelliklerini şöyle anlatır: Onlar, nerede olursa olsun İslâm toplumuna katılırlar, diledikleri gibi yeryüzünde dolaşırlar ve yeryüzü onlara Allâhü Teâlâ'nın izniyle bir adımlık bir mesâfe gibi gelir.⁴⁹ Onların yemeleri ancak şiddetle acıktıklarında, uyumaları ancak uykunun şiddetle baskın gelmesi ânında, konuşmaları da ancak zarûret hâlinindedir. Yâni onlar, iyice acıkmadan bir şey yemezler; uykuları iyice bastırmadan uyumazlar; zorunluluk olmadıkça konuşmazlar ve sorulmadıkça cevap vermezler. Herhangi bir soru sorulduğunda, cevap verecek başka kimse varsa sükût ederler; o da yoksa o zaman cevap verirler. Zîrâ onlar, sorulmadan söze başlamayı, söz için gizli şehvet sayarlar.⁵⁰ **Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî**'nin (283/896) şu sözü yine aynı konuya işâret etmektedir: “*Ebdâl*, ancak şu dört özellik sâyesinde *ebdâl* olmuştur: Açlık, uykusuzluk, sükût ve uzlet.” Zîrâ onlar, ölmeyecek kadar yerler; ancak dayanamayınca uyurlar ve mecbur kalmadıkça konuşmazlar.⁵¹

Sahâbeden **Ebu'd-Derdâ** (31/651) da bu kimseleri şöyle tanıtır: “Allâhü Teâlâ'nın kendilerine *ebdâl* denen bâzı kulları vardır ki; bunlar peygamberlerin halefleri ve yeryüzünün direkleridir. Nübüvvet sona erince Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'in

⁴⁵ el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 330

⁴⁶ Bk.: es-Sülemî, *Tabakât*, s. 243

⁴⁷ A'râf, 7/196. Bu âyetin bu şekildeki meâli, Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle fi't-Tasavvuf* adlı eserinin Süleyman Uludağ tarafından yapılmış tercümesinde, [*Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, III. baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 1991] s. 426'da yer almaktadır.

⁴⁸ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâle fi't-Tasavvuf [er-Risâle]*, Tahkîk: Ma'rûf Zerîk-Ali Abdülhamid Baltacı, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1990, ss. 259-260

⁴⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Minhâcü'l-Âbidîn*, Tahkîk: Mahmud Mustafa Halâvî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1989, ss. 102-103

⁵⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn [İhyâ]*, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire, 1407 H./1987 M., c. I, s. 85

⁵¹ el-Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 82; Ayrıca bk.: *a.e.*, c. III, ss. 90-91

(s.a.v.) ümmetinden bir kavmi onların yerine koymuştur. Onlar fazla namaz, çok oruç ve ibâdetlerinden değil; ancak ciddî vera' ve samîmî niyet sâhibi olup herkese iyilik düşünmelerinden ve Allah için nasihat etmelerinden dolayı bu makâma ermişlerdir. Onlar, korkaklığa varmayan sabır, zillete düşmeyen tevâzu sâhibidirler. Otuz-kırk kişi olan bu kimseleri Cenâb-ı Hak seçmiş olup bunlar **İbrâhim** (a.s.) kalbi üzeredirler. Onlardan biri vefât ettiği takdirde yerine başkasını koyar. Onlar kimseyi lânetlemez, kimseye hakâret etmez, kimseye dil uzatmaz, kimseye hased etmez ve dünyâyâ karşı hırslı olmazlar. İyilik bakımından insanların en temiz, en yumuşak ahlâklısı ve en cömertleridir. Alâmetleri eli açık olmak, seciyyeleri güler yüz, vasıfları ise selâmettir. Bugünleri için korkmayıp yarınları için de gaflette kalmazlar ve zâhirlerini muhâfaza ederler. Allah'la ilgili kesin bilgilerinde (yakîn) ve hayırlı işlerde yarışta onlara rüzgâr bile yetişemez. Allâh'a olan şevkleri bakımından gönülleri ona doğru yükselir. "...İşte onlar, Allâh'ın ordusudur (hizb); muhakkak gâlip gelecek olan da Allâh'ın ordusudur"⁵² âyeti, bu kimseleri tasvîr etmektedir.⁵³

Benzer ifâdelerine rastladığımız **Fudayl b. İyâz**'ın (187/802): "Bize göre ermiş kişi; çok oruç ve çok namazla değil; ancak gönül zenginliği, kalb temizliği ve insanların iyiliğine çalışmakla ermiştir"⁵⁴ mânâsındaki sözü, sonraları tasavvuf târihinde çokça tekrarlanan **ricâlü'l-gayb**in târifi hâlini almıştır.

Zamanla felsefeden ve bâzı mitolojik unsurlardan da yararlanarak gelişen tasavvuf düşüncesinde **ricâlü'l-gayb**in, kâinâtın işleyişinde nüfuz sâhibi olduğu fikri yerleşerek kozmik anlayış içerisinde mütâlâa edilmeye başlanmıştır. Kendilerine metafizik bir hüviyet verilen bu kimseler, diledikleri anda diledikleri yerde bulunabildikleri gibi, bol yağmur yağması, bereketin artması, zâlimlerin cezâlandırılması, belâların def edilmesi gibi hususlarda da Allah'tan her istedikleri kabul olunur.⁵⁵ Bunlar arasında erkekler olduğu gibi, kadın olanlar da vardır. Ancak çoğunluk erkeklerden oluştuğu için bunlara **ricâlullâh**, **ricâlü'l-gayb** gibi isimler verilmiştir.⁵⁶ Nitekim bu bilgileri verdikten sonra aynı mânâyâ işâretle **Nefehâtü'l-Üns** mütercimi **Lâmî Çelebi** (939/1531) şu dörtlülüğü kaydeder:

"Dediğim gibi olursa hevâtın
Ricâl üstüne fazlında ne şek var?
Müzekkerlik değildir bedre mefhar
Müenneslikten ermez şemse hem âr"⁵⁷

Tasavvuftaki vahdet-i vücûd düşüncesinin iki tarzı, bakış açısı vardır: Birincisi ilâhî aşkınlık ve mutlaklığa önem verir ve Allâhü Teâlâ'dan başka herhangi bir şeyin

⁵² Mücâdele, 58/22

⁵³ el-Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 377

⁵⁴ es-Sülemî, *Tabakât*, s. 10

⁵⁵ Uludağ, "Abdal", *DİA*, c. I, s. 59

⁵⁶ **İsmâil Hakkı Bursevî** de buradaki ricâlden (erler) murâdın insan-ı kâmil olduğunu, diğer insanların ise insan-ı kâmile göre kadın mesâbesinde olduğunu bildirmektedir. Bu sebeple kemâle eren kadınlar da "er" sınıfına dâhildirler. Zîrâ hakikatte erkeklik, yalnızca sûretle/görüntüyle değil, mânâ/mâneviyat ile olur. Nitekim **ebdâl**den olan bâzı kadınlar vardır. Öyleyse istidâdı varsa kadın, "er" olabilir. (Bursevî, *Kitâbü'n-Neftice*, c. I, s. 241)

⁵⁷ Molla Abdurrahmân Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds [Nefehât]*, Terc. ve Şerh: Lâmi Çelebi, Mârifet Yay., İstanbul, 1993, s. 692

gerçek anlamda tek olabileceği fikrini reddeder. Buna göre Allah biricik ve nihâî olarak tek ve gerçektir; onun dışındaki herşey (mâsivâ) aslî çokluk ve gerçek dışı oluştan pay alır. İkinci tür bakış açısına göre ise ilâhî içkinlik ve sonsuzluğa önem verir ve hiçbir şeyin Allâh'ın birliği şemsiyesinin dışında kalamayacağını, dolayısıyla da herşeyin çokluk arzetmelerine rağmen eşsiz/benzersiz “Bir” olanın çeşitli tezâhürlerini sergilediklerini iddiâ eder. İşte *ricâlî'l-gayb*den bahseden mutasavvıflar, bunlardan söz etmekle Cenâb-ı Hakk'ın aşkınlığını ve onu âlemin ötesine, en yüce bir yere koymakla da biricikliğini ifâde etmek isterler. Dolayısıyla âlemin aslî yapısını her biri çeşitli ilâhî sıfatları izhâr eden insânî fonksiyonlara dayanarak idrak etmek sûretiyle de onun içkinliğini ileri sürerler. Şöyle ki: Yarattılmış düzende Allâh'ın birliği *kutub* her zaman bir olması olgusunda yansıtılır; buna karşılık onun isimlerinin merâtibi, diğer *ricâlî'l-gayb*in derece bakımından *kutub*un altında sıralanmış olmaları olgusunda yansıtılır. *Ricâlî'l-gayb*in 1, 2, 4, 7, 12 vs. gibi matematiksel olarak dizilişi, bir yaratılmış gerçeklikler merâtibi vâsıtasıyla içinde ilâhî ilkenin kendi imkânlarını açtığı tarzları yansıtır. Kozmik yönden, bu sayıları bütün evrendeki doğal olgu ve olaylarda görmek mümkündür: Bir sayısı, her bir bireysel şeyin teklîğinde görülür; iki, gece ile gündüz, yer ile gök, aydınlık ile karanlıkta; dört, unsurlarda, mevsimlerde, yönlerde, mizaçlarda; yedi, göklerde, iklimlerde, gezegenlerde; on iki, burçlar kuşağında... *Ricâlî'l-gaybi*, herşeyin ilâhî isimlerle (esmâ) olan münâsebetini göz önünde bulundurarak îzah etmek de mümkündür: Meselâ, *kutub* “Allah” ismini izhâr eder; çünkü *kutub* Allâh'ın tam mânâsıyla fiilleşmiş, istisnâsız bütün ilâhî sıfatları kendisinde toplayan ve temsîl eden sûretidir. *İki imam* “Melik” ve “Rab” isimlerini izhâr eder; yâni, âlemi yöneten ve denetleyen olarak “Mutlak” ile âlemdeki herşeyi besleyip büyüten “Sonsuz” varlığı. Dört *evtâd* “Hayat sâhibi (Hayy), Bilen (Alîm), Dileyen (Mürîd), Kudret sâhibi (Kâdir)” isimlerinin tezâhürlerini gösterir. Yedi *ebdâl* de “Hayat sâhibi (Hayy), Bilen (Alîm), Merhametli (Rahîm), Kudret sâhibi (Kâdir), Lütuf sâhibi (Latîf), İşiten (Semî’), Gören (Basîr)” isimlerinin özelliklerini açığa vurur.⁵⁸

*Ricâlî'l-gayb*in gayb âlemindeki idâreciliklerini, insanların yeryüzündeki yöneticilikleriyle karşılaştıranlar da olmuştur. Buna göre, bu iki tür yöneticilik arasındaki büyük fark şudur: Misâl âleminde yöneticilik, genellikle fertlerin kaprislerine ve beşerî kurumların saçma isteklerine uyduğu halde, gayb alanında insânî yöneticiler mükemmel bir uyum içinde ilâhî Melik'e tâbi olurlar. Allâhü Teâlâ'nın kendi isimlendirmesini red veya inkâr edenler ya da bunu kendi amaçları doğrultusunda yanlış yorumlayanlar, görülür âlemi kendi isimlendirmelerine göre yönetmeye çalışabilirler. Ama herşeyi Allah vergisi isimlerle isimlendirenler, onlarla, tıpkı bizzat Cenâb-ı Hakk'ın âlemi mütemâdiyeni yeniden yaratmak sûretiyle ilgilendiği gibi ilgilenirler ve onlara öyle muâmelede bulunurlar. Burada emir veren ya da yükümlü olarak kim görünürse görünsün, gerçek yönetim yalnız Allâh'a âittir.⁵⁹

Bâzı sûfîler, *ricâlî'l-gayb* mertebesine ulaşabilmek için maldan, çoluk-çocuktan ve nefsten kurtulmayı şart koşarlar. Nitekim bir menkıbede anlatıldığına

⁵⁸ Chittick, “Gayb Adamları”, ss. 64-65. Nitekim İbn Arabî'ye göre de *ricâlî'l-gayb*in adları şöyledir: *Kutub: Abdullâh, İmâmân: Abdürrabb* ve *Abdülmelik, Evtâd: Abdülhayy, Abdülfîm, Abdülkâdir* ve *Abdülmürîd, Ebdâl: Bunlara ilâveten Abdüssemî', Abdülbasîr* ve *Abdüşşekûr*. Bk.: İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 279

⁵⁹ Chittick, *a.g.m.*, s. 69

göre,⁶⁰ tasavvuf yoluna yeni girmiş bir mürid, *ricâlü'l-gayb* zümresine dâhil olmak istediğini, *ebdâl*den olan şeyhine bildirir; o da mânevî kapasitesini iyi bildiği için, müridine bunu başaramayacağını söyler. Mürid ısrarla aynı şeyi isteyince şeyhi ona malından-mülkünden, çoluk-çocuğundan ve nefsinden kurtulmasını tavsiye eder. O da ne kadar malı-mülkü varsa hepsini dağıtır, sonra da karısını boşayarak kendini tamâmen ibâdete verir. Birgün şeyh, *ebdâl* ile bir araya gelir ve hep berâber bir minâreye çıkıp nefslerini orada bırakarak havada uçmaya başlarlar. Her biri arkasındakine: “Toplantı *Mekke*’de” deyip uçarak oradan uzaklaşır. Meydanda yalnızca hayretler içerisindeki o mürid kalakalır. Şeyhi ona *ebdâle* katılmasını söyler; ancak o bunu başaramaz. Şeyhi: “Nefsinden kurtulamadın mı?” diye sormasına rağmen, yine de uçmayı başaramaz. Şeyhi de onu minârenin başında bırakarak diğer *ebdâl*in peşinden gider. İşte, kim Allah ile berâber olursa, Allah da koruyup kollayıcı olarak onun yanında olur. Ertesi sabah tekrar derse gelen müride şeyhi şunları söylemiştir: “Muhakkak ki senin eşini boşaman *ric’î talâk*⁶¹ ile gerçekleşmiştir; git, karına dön! İşte bunlar da önceden fakirlere dağıttığın malındır. Sen *ebdâl* olmaya ehil değilsin; öyleyse orta yolu tutanlardan ol!”

Kavramsal çerçeveyi bu şekilde ortaya koyduktan sonra şimdi, *ricâlü'l-gaybin* evren üzerindeki etkileri ve yetkileri hakkındaki görüşü daha da geliştiren **Muhyiddin İbn Arabî**’nin bu konudaki fikirlerini ayrıntılı olarak ele alabiliriz:

2. İBN ARABÎ NİN RİCÂLÜ’L-GAYB İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İbn Arabî, *ricâlü'l-gaybi*; sayıları artıp eksilmeksizin hiç değişmemekle birlikte belli olanlar (*ricâlü'l-aded*)⁶² ve sayıları değişken olup, artıp eksilmekle birlikte belli olmayanlar (*ricâlü'l-merâtib*)⁶³ olmak üzere iki kısma ayırır. Ona göre *ricâlü'l-gaybin* ayrıntılı listesi ve sayıları şöyledir: Sayıları belli olanlar: *Kutub* (ve *gavs*) bir, *hâtem* bir, *havâriyyûn* bir, *ricâlü'l-ayn* bir, *imâmân* iki, *ricâlü'l-ganî billâh* iki, *ilâhiyyûn* üç, *ricâlü imdâdi'l-ilâhî* üç, *evtâd* dört, *ricâlü'l-ilâhiyye* dört, *sulehâ* beş, *ricâlü'l-iştîyâk* beş, *ricâlü salavâti'l-hams* beş, *ricâlü eyyâmi's-sitte*, altı, *ebdâl* yedi, *ricâlü maârici'l-ulâ* yedi, *nücebâ* sekiz, *ricâlü kuvveti'l-ilâhiyye* sekiz, *büdelâ* on, *ricâlü ayni't-tahkîm ve'z-zevâid* on, *ricâlü tahte'l-esfel* on bir, *nükabâ* on iki, *ricâlü'l-cenân* on beş, *recebiyyûn* kırk, *ahyâr* kırk (veya sayıları belli değil), ve *mustafûn/müctebûn* üçyüz kişidir. Sayıları belli olmayanlar ise: *Melâmiyye*, *efrâd*,

⁶⁰ Bk.: Muhammed Ebu'l-Yüsri Âbidîn, *Hikâyâ's-Süfiyye*, Dâru'l-Beşâir, Dimaşk, 1993, ss. 125-126

⁶¹ **Ric’î Talâk**: Kocaya, kadının rızâsı olmaksızın iddet süresince zevcesine dönme hakkı sağlayan boşama şeklidir. Ayrıntılı bilgi için bk.: Ebû Bekir b. Mes’ûd el Kâsânî, *Kitâbü Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Beyrut, 1986, c. III, s. 109; Abdullah b. Muhammed b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr fî Ta'lîli'l-Muhtâr*, Beyrut, ts., c. III, ss. 129-130; Ebû Bekir el-Câbir el-Cezâirî, *Minhâcü'l-Müslim*, (Suud baskısı), 1976, s. 388; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul, 1985, c. II, ss. 175, 220-221

⁶² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 392. Bunlar sâbit bir merâtibe sahiptirler ve dolayısıyla da sayıları aslâ değişmez. Bk.: Cihttick, “Gayb Adamları”, s. 44

⁶³ Uludağ, *a.g.e.*, aynı yer. Bunların sayısı sâbit değildir; ortam ve şartlara göre çeşitli vazîfeler ifâ ederler. Bunların çoğu *kutbun* idâresi altına girmekle birlikte, “münzevîler” olarak bilinen bir zümre onun sahası dışındadır. Bk.: Cihttick, *a.g.m.*, s. 44

ümenâ, ricâlü'l-mâ, ahillâ, kurrâ, sücüdü'l-kalb, ahbâb, sümerâ, verese ve *muhaddesûndur*.⁶⁴

KUTUB: Her zaman bir kişi olup, Allâhü Teâlâ'nın nazar-gâhı konumunda bulunan *kutba* Cenâb-ı Hak, kendi katından en büyük ilâhî esrârı vermiştir. Rûhun bedende dolaştığı gibi o da kâinâtın gizli ve açık noktalarında dolaşır durur. Zîrâ evrenin en yüce ve en aşağı mertebelerinde sürmekte olan hayâtın rûhu ondan feyezân eder. Bir de *kutbu'l-aktâblık*⁶⁵ (kendisine sığındığı zaman *gavsü'l-a'zam* da denir) makâmı vardır ki bu, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetinin bâtını olup, ancak ekmeiyet derecesine ulaşması hasebiyle onun özel verâsetini kazanmış olan kimseler bu makâma erişebilir.⁶⁶

Kutbu, kendisinde hikmet ve esmâ tecellîsinin izlerinin zâhir olduğu ve Cemâl ve Celâl isimlerinin tecellîsiyle münfail ve müteessir olan kimse⁶⁷ olarak tanımlayan **İbn Arabî**'nin *Tedbîrât-ı İlâhiyye* adlı eserinin mütercim ve şârihi **Ahmed Avni Konuk** (ö. 1938) ayrıca şu görüşlere yer verir: Ümmet-i Muhammed'in (s.a.v.) avâmı, zamânın halîfesinin ve kutbunun kim olduğunu bilemez; bunu ancak ümmetin havâssı olan evliyâ bilebilir. Zamânın halîfesi olan *kutub*, ilâhî nazarın ve rabbânî tecellîlerin de mahallidir. Gizli ve açık, bu âlemde gerçekleşen ilâhî isimlerin her türlü tecellîsi hep ondan sudûr edip tüm halka dağıtılır. Zîrâ o, yeryüzünde ilâhî hazînenin emînidir. Meselâ, bir kimseye merhamet veya azâb olursa, bu, hep onun sebebiyle olur.⁶⁸ **İbn Arabî**'nin bu konudaki görüşlerini aktaran **Ahmed Avni Konuk**'un kaydettiğine göre: “Âlemde tasarrufât-ı ilâhiyye, halîfetullâh fi'l-arz⁶⁹ olan *kutub* vâsıtasıyla. Onun mahall-i nazarı, ancak Hak Sübhânehû hazretleridir. Ve bilcümle füyûzât-ı ilâhiyye,

⁶⁴ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 266-383. Daha önce ismi geçen ve adından, *ebdâl* kavramı ve ebdâlin niteliklerini anlatan bir risâle olduğu izlenimi doğan *Hilyetü'l-Ebdâl* adlı eserinde İbn Arabî, *ârif, mürid, zâhid, âbid* gibi tasavvuf ehli kimselerin tâkip etmesi gereken *hükümler* ve *samt (suskunluk)* kavramının tasavvuftaki mânâ ve önemi üzerinde durmuştur. (Bk.: Uludağ, “Abdal”, *DİA*, c. I, s. 59) Ne var ki, *ricâlü'l-gaybe* âit görüşlerine en geniş olarak yer verdiği *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinde **İbn Arabî**, *ricâlü'l-gayb*den olan zümreleri sayarken sayıları belli olmayan grupların arasında *melâmiler, dervişler (fukarâ), sûfiler, âbidler* ve *zâhidleri* de zikreder ve bunları *ricâlullâh* olarak niteler ki bu durumda *Hilyetü'l-Ebdâl* ile *Fütûhât*'ın ilgili kısmının muhtevâları birbiriyle örtüşmektedir. (Bk.: İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 340-355) Burada **İbn Arabî**, adı geçen bu zümrelerin de aslında *ricâlü'l-gayb*den olduğuna işaret ediyor olabilir. Ancak biz, diğer tasavvuf kaynaklarının hiçbirinde bu zümrelerin *ricâlü'l-gayb* arasında kaydedildiğine rastlamadığımızdan ve özellikle de anılan bu tâifelerden olanların herkes tarafından kolayca tanınıp bilinebilmesinden dolayı *gayb erenleri* arasında bunlardan söz etmeyeceğiz. Zîrâ *ricâlü'l-gayb*in en temel özelliği, başkaları tarafından gerçek mânâda bilinip tanınamamalarıdır.

⁶⁵ *Kutbu'l-aktâblık*ın kutubluğu, bütün *kutub*ların kutubluklarını içine alır. Zîrâ esâsında kutubluk birdir; ancak farklı sûretlerde zuhûr eder. (Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 217)

⁶⁶ es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, Haz.: Muhammed Abdülvâhid et-Tübâ-Ömer Hüseyin el-Haşşâb, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır, 1306 H. (1888-89 M.)'den ofset baskı: Dâru's-Sürûr, Beyrut, ts., ss. 76-77; Ayrıca bk.: Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, Terc.: Ramazan Nazlı, *Velîler ve Tarîkatlarda Usûl* içinde, Pamuk Yay., İstanbul, 1987, s. 353

⁶⁷ Muhyiddin İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye [Tedbîrât]*, Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, Hazırlayan: Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 42

⁶⁸ İbn Arabî, *Tedbîrât*, s. 43

⁶⁹ Nitekim Allâhü Teâlâ: “Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım” (Bakara, 2/30) ve “Allah sizi yeryüzünde halîfe kıldı” (Neml, 28/62; Fâtır, 35/39) buyurmaktadır. İnsan-ı kâmilin halîfetullâh fi'l-arz oluşuyla ilgili olarak bk.: Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, ss. 163, 217, 299, 341, 367, 442; c. II, ss. 1, 66, 122, 191, 258

âleme onun vâsıtasıyla nâzil olur. Ve onun ism-i mânevîsi **Abdullâh**'tır. Binâenaleyh o, "İlâhî'n-nâs" makâmında kâimdir."⁷⁰

İbn Arabî'ye göre *kutub* âlemin rûhu, âlem de *kutbun* bedenidir. Herşey kutbun çevresinde ve onun sâyesinde hareket eder; yâni herşeyi o idâre eder.⁷¹ *Kutub*, her zaman tüm ahvâl ve makâmâtı kuşatıcıdır (câmi'). *Kutubluk*, ya asâleten veya niyâbeten olur. Ayrıca her beldede ricâlüllehtan o beldenin kutbu olan bir kişi bulunur ve o bölgedeki cemaatin şeyhi de onların kutbudur.⁷²

Kutubluğun belli bir süre sonra sona erebileceğini, yâni kutbun gerekli görülürse bu makamdan azledilebileceğini ileri sürenler olmakla birlikte; *kutubluk* için sınırlı ve belli bir müddet olmadığını, *kutbun* adâletten hiçbir zaman ayrılmasının mümkün olmayacağından dolayı makâmından azledilmesinin de söz konusu olmayacağını, onun ancak vefât etmesi netîcesinde bu makamdan ayrılabilceğini söyleyenler de vardır.⁷³

GAVS: Kendisine ilticâ edilen ve kendisine sığınıldığı zamanlarda *gavs* adını alan *kutubdur*.⁷⁴ Bir başka ifâdeyle *gavs*; yardımcı, imdâda yetişen, medet ve nusret veren ve Efendimiz'in (s.a.v.) nûrâniyetinde kendini yok edip o nurla sâhib-i vakt olan veliyullah demektir. *Gavs-ı a'zam* da bütün mâsivâyı unutup Vâcibü'l-Vücûd olan Cenâb-ı Allah ile ünsiyet kuran kimsedir.⁷⁵ Yâni *gavs*, ilâhî tecellîlere merkezlik görevi yapan ve bütün kemâlâtı şahsında toplayan *kutubdur*. Demek oluyor ki *gavs*lık, *kutubluk* derecesinden sonra gelen yüce bir makamdır.⁷⁶

Devrin en büyük *gavsı*, *kutbu'l-a'zam*dır. Bunun duâsı reddolunmaz. Sıkıntısı olanların kendisine ilticâ ettikleri için ona *gavs* denmiştir. Yüce Allah ona ledün ve gayb ilminden çok büyük bir pay vermiştir. *Gavs-ı a'zam*, -ulvî ve süflî- her varlığa feyiz verdiği gibi, dört büyük meleğin özelliklerini de bünyesinde barındırır. İnsanların *Kâbe*'yi tavâf etmeleri gibi, *kutbu'l-aktâb*'in kalbi de dâimâ Cenâb-ı Hakk'ın tecellîsini tavâf eder. Halka yaptıkları hizmetler sırasında bile Hak ile berâber oldukları halde halka göre onlar, vücutları ile dünyânın herhangi bir köşesinde bulunurlar. Her sırda en mübârek ve en mükemmel insan, o zamânın *kutbu* olup onun etrâfındaki *ricâl* (*evliyâ*) ise yeryüzünün yine en mübârek ve en mükemmel insanları sayılırlar.⁷⁷

İbn Arabî'ye göre *gavs*, her zamanda tek olur ve *gavs*lık, biri zâhire, biri de bâtına hükmeden olmak üzere iki türlüdür. Ancak Hz. Resûlüllâh (s.a.v.) ve dört büyük halîfenin hükmü hem zâhire ve hem de bâtına geçirdi. Onlardan sonra gelen silsile-i

⁷⁰ İbn Arabî, *a.g.e.*, s. 204

⁷¹ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz.: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1987-1992, [I. cilt: Dergâh Yay. (1987)], c. I, ss. 297, 299

⁷² İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 274; c. I, s. 53. Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, ss. 264-265

⁷³ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, s. 275; Ayrıca bk.: Ebu'l-Yüsr Âbidîn, *Hikâyâ's-Süfiyye*, s. 116

⁷⁴ el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 70; Ayrıca bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss. 188-189

⁷⁵ Safer Baba, *İstulâhât-ı Sofîyye*, s. 79

⁷⁶ Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, Terc.: Rahmi Serin, *Velîler ve Tarikatlarda Usûl* içinde, Pamuk Yay., İstanbul, 1987, s. 41; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 350

⁷⁷ Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, ss. 45-46

meşâyihden **Hasan-ı Basrî**, **Habîb-i Acemî**, **Selmân-ı Fârisî** ve **Bâyezîd-i Bistâmî** gibi evliyânın ise zâhire değil, yalnızca bânâna hükümleri geçerdi.⁷⁸

İmâm-ı Rabbânî, (1034/1624) evliyâdan kemâle ermiş zevâtın, imâmet ve hilâfet makamlarının yerine zillî olarak geçecek *irşad kutubluğu* ve *kutb-i medâr*⁷⁹ makamlarına sâhip olabileceklerini söyler.⁸⁰ Onun belirttiğine göre **Muhyiddin İbn Arabî**, buradaki *kutb-i medâr*ın, *gavsîyet* makâmındaki kimseleri ifâde ettiğini söylemiştir. Zîrâ ona göre *gavslık*, *kutubluk* makâmından ayrı ve tek başına olan bir mertebe değildir. **İmâm-ı Rabbânî**'ye göre ise *gavs*, *kutb-i medâr*dan farklıdır. Şöyle ki: *Gavs*, yapacağı işlerde *kutb-i medâr*a yardımcı olur; yâni *kutb-i medâr*, bâzı işlerinde ondan yardım ister. *Gavs*, *ebdâl* makâmına tâyin edilecek kimselerin belirlenmesinde etkin bir rol üstlenir. Şu durumda yardımcıları da dikkate alınır, *kutub* için *kutbu'l-aktâb* adı da kullanılabilir.⁸¹ Demek ki **İbn Arabî** *kutub* ile *gavs* arasında belirgin bir ayrıma gitmezken; **İmâm-ı Rabbânî**, bu iki kavramı birbirinden ayırarak *ricâlî'l-gayb* arasındaki hiyerarşide *gavsı kutb-i medâr*dan daha aşağıda bir mevkiye yerleştirmektedir.

İMÂMÂN: İki önder demektir. Bunlardan birincisi *kutub*ın sağında bulunup melekûtu, ikincisi de solunda bulunup mülkü gözetir. Bunlardan ikincisinin derecesi ve makâmı birincisinden daha yücedir. *Kutub*ın ölümünden sonra onun yerine geçecek şahıs da bu ikincisidir.⁸²

İbn Arabî'ye göre *ricâlî'l-gayb* hiyerarşisinde *kutub*dan sonra *iki imam* (*imâmân*) vardır ki, birisi *kutub*ın sağında olup, nazarı âlem-i mülkün bânâna olan âlem-i melekûttadır. Mülk âlemi, taayyünât-ı esmâiyeden ibâret olup, ef'âl-i ilâhiyyenin tecellî-gâhidir. Esmânın bânâna ise sıfât olduğundan âlem-i melekût, âlem-i sıfâttır. İşte bu *imam*, “Rabbü'n-nâs” makâmında kâim olup ism-i mânevîsi **Abdürreb**'dir. Öbür *imâm* ise *kutub*ın solunda bulunup, nazarı âlem-i mülkedir. Onun için “Meliki'n-nâs” makâmında kâim olup ism-i mânevîsi **Abdümelik** olan bu *imam*, mertebede **Abdürreb**'den efdaldır. Âlem-i mülkte âlem-i melekût mündemic olduğundan ve “İlâhi'n-nâs” makâmında kâim olan *kutub* bütün mertebeleri hâiz olduğundan, daha üstündür.”⁸³ Kısacası *imâmân* her zaman iki olup, birinin adı **Abdürreb**, diğeriinki ise **Abdümelik**'tir. *Kutub*ın adı da **Abdullâh**'tır. Nitekim buna işâretle Allâhu Teâlâ: “*Ve o*

⁷⁸ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 274-275; Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 265

⁷⁹ *Medâr*: Değirmenin alt taşına yerleştirilen ve üst taşın dönmesini sağlayan demir, demektir. *Kutb-i medâr*, “Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kalbi” mânâsına gelmektedir. (Bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss. 299-300) **İmâm-ı Rabbânî**'nin *kutb-i medâr* terimi, **İsmâil Hakkı Bursevî**'de *kutb-i vücûd* olarak göze çarpmaktadır. (Bk.: Bursevî, *Kitâbü'n-Neftice*, c. I, s. 299; c. II, s. 69)

⁸⁰ Aynı şekilde **Bursevî** de *kutbu*, *kutb-i vücûd* ve *kutb-i irşad* olmak üzere ikiye ayırır. Bu iki tür *kutub*, *kutublukta* müşterek olmakla birlikte, *kutb-i vücûd* âlemin medârıdır ve her zamanda bir kişi olur; *kutb-i irşad* ise çok sayıda olur. *Kutb-i vücûd*, Cenâb-ı Hakk'ın tecellîlerine ehil olan kimsedir ki ulûhiyyet hakîkatinin sırrı ondadır. Zîrâ o, halfetullâhtır ve Allâh'ın bütün isimlerinin mecmûdudur. (Bk.: Bursevî, *Kitâbü'n-Neftice*, c. I, s. 299)

⁸¹ **İmâm-ı Rabbânî** Ahmed el-Fârûkî es-Serhendî, *el-Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts., c. I, ss. 229, 235

⁸² el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 16; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 323; Ayrıca bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 246; **İmâmân**'ın 8 hasleti için bk.: Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, ss. 44-45

⁸³ İbn Arabî, *Tedbirât*, s. 204

Allah'ın kulu (Abdullâh) kalkınca..."⁸⁴ buyurmuştur. Yâni Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ve bu **iki imam**dan birinin nazarı melekût âlemine ve birininki de mülk âleminedir. Bu **iki imam**, **kutbun** vezirleri olup, o vefat edince **kutbun** solundaki **Abdülmelik** onun yerine geçer.⁸⁵

EVTÂD: Doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere dört yönde bulunan ve bu yönlerde koruyuculuk yapan dört ermiş kişidir ki, bu yönlerin muhâfazası husûsunda bunlara Cenâb-ı Hak nazar ve kudretini tecellî buyurur.⁸⁶ **Sehl b. Abdullah et-Tüsterî**'ye **hâl ilminin** ne olduğu sorulduğunda; bu ilmin, tedbîri terk etmek olduğunu ve bu sıfatı kendisinde bulunduranın **evtâd**dan olacağını⁸⁷ söylemiştir. **İmâm-ı Gazzâlî** de **Kâbe-i muazzamayı** her sabah bir **evtâd**ın tavâf etmekte olduğunu ve bunun sona ermesi hâlinde **Kâbenin** yerden ref' olunmasına sebep olacağını haber vermektedir.⁸⁸ **el-Hucvirî** ise **evtâd** denilen velîlerin âlemi her gece dolaşmalarının gerektiğini söyler. Eğer gözlerinin değmediği ve görmediği bir yer kalır ve burada da herhangi bir aksaklık ortaya çıkarsa, o zaman himmetine mazhar olabilmek için **kutba** başvururlar. **Kutbun** bereketiyle Allâhü Teâlâ bu aksaklığı ortadan kaldırıncaya kadar ona mürâcaatlarına devam ederler.⁸⁹

Mülk âlemini bir çadıra veya bir eve, **evtâdı** da o çadırı dört bir tarafından destekleyerek ayakta tutan direklere veya sütunlara benzeten **İbn Arabî**, **evtâd**ın, insanların güzel ve yüce ahlâklarını sembolize ettiğini, onların her birinin insanların mülkünde söz sâhibi ve idâre edici bir konumda bulduklarını söylemektedir.⁹⁰ Onun verdiği bilgilere göre, her zaman dört olup bundan fazla ya da az sayıda olmayan **evtâd**dan biri batı, biri doğu, biri kuzey ve biri de güney tarafta tasarrufta bulunurlar. Bu yönlerin taksîmi, merkez noktası **Kâbe** kabul edilmek sûretiyle başlar. Cenâb-ı Hak bunları Kur'ân-ı Kerîm'de "**cibâl (dağ)**" olarak zikreder: "*Biz yeryüzünü bir beşik ve dağları (cibâl) da birer kazık (evtâd) olarak yaratmadık mı?*"⁹¹ Yâni nasıl ki dağlar yerin çivileri konumunda ise bu **evtâd** da âlemin çivileri mesâbesindedir. Bir başka ifâdeyle, yeryüzü dağlarla sâkin durduğu gibi âlem de bunlarla sâkin olur. Allâhü Teâlâ, Kur'ân'ın başka bir yerinde bunlara **İblîs**'in ağzından çıkan şu sözlerle işâret eder: "*Sonra (onların) önlerinden, arkalarından, sağlarından,ollarından onlara sokulacağım...*"⁹² Yâni **İblîs**, **Âdem**'i saptırmak için bu dört taraftan yol bulur. İşte **evtâd** bu dört yönü koruma altına alırlarsa **İblîs** buna yol bulamaz. **Evtâd** nâdirenen kadın evliyâdan olmakla birlikte genellikle erkeklerden olur. Bunların adları: **Abdülhay**, **Abdülalîm**, **Abdülkâdir** ve **Abdülmürîd**'dir.⁹³

⁸⁴ Cin, 72/19

⁸⁵ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 275-276

⁸⁶ Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, ss. 324-325; Ayrıca bk.: el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 18; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 169; **Evtâd**'ın 8 hasleti için bk.: Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, ss. 43-44

⁸⁷ Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif [Avârif]*, Terc.: Hasan Kâmil Yılmaz, (*Tasavvufun Esasları*), İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 200

⁸⁸ el-Gazzâlî, *İhyâ*, c. I, s. 289

⁸⁹ el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 346

⁹⁰ İbn Arabî, *Tedbîrât*, s. 307 vd.

⁹¹ Nebe', 78/6-7

⁹² A'râf, 7/17

⁹³ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 269-273, 276-278; c. I, s. 52; c. II, ss. 400-404. Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 268

İbn Arabî, kına ticâreti yapan **İbn Ca'dûn** adlı *evtâd*dan bir zâta *Fas*'ta rastladığını söylemektedir.⁹⁴ Yine o, kendi zamânında yaşamış ve 599 (1202-03 M.) yılında vefât etmiş olan **Ebû Ali el-Havâriyye** adındaki şahsın, **er-Rebî' b. Mahmûd el-Mardinî el-Hattâb**'ın yerine *evtâd* olarak geçtiğini haber vermektedir.⁹⁵

EBDÂL: Seriyü's-Sekafî (257/870), *ebdâl*in dört özelliğini sayar: Vera' husûsunda tam bir titizlik, sağlam irâde, iç dünyâyı ahlâkî sorunlardan arındırmak ve ahlâkî konularda samîmî olup ilkeli davranmak.⁹⁶ **Sehl b. Abdullah et-Tüsterî** de ricâlullahtan bâzılarına; mutmainliğe ulaşan nefslerinin kalbe tesir eden yönünün nurlanması netîcesinde ahlâklarını güzelleştirmeye ve kötü sıfatlarını iyiye doğru "**tebdîl**" etmeye başlamaları sebebiyle *ebdâl* denildiği⁹⁷ yorumunu yapmaktadır.

Cüneyd-i Bağdâdî (297/909) otuz ermiş kişinin (*ebdâl*) kendisine; "halkı Yüce Allah'a dâvet etme ehliyetine sâhipsın" diye işârette bulunmadıkça, nasihat etme faâliyetine girişmediğini⁹⁸ söylemektedir. **İmâm-ı Gazzâlî** de *Kâbe-i muazzamay*ı her akşam bir *ebdâl*in tavâf etmekte olduğunu ve bunun sona ermesi hâlinde *Kâbenin* yerden ref' olunmasına sebep olacağını haber vermektedir.⁹⁹

Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî (1311/1893), *büdelânın* (*ebdâl*) yedi kişiden müteşekkil olduğunu ve bunların mânâ âleminin önderleri sayıldığını bildirmektedir. Kalbleri Hz. **İbrâhim**'in (a.s.) kalbine bağlı olan bu kişilerden biri, herhangi bir yerde bulunmadığı zaman içlerinden bir başkası onun yerine geçip vekillik yapar. Bulunduğu yerde sâdece sûreti bulunup rûhu ise başka yerde olan bu kişilerin bu durumlarını kendilerinden başka hiç kimse bilmez.¹⁰⁰

İbn Arabî'ye göre *ebdâl* yedi kişiden fazla veya az olmayıp, Allâhü Teâlâ bunlara *yedi iklîm*¹⁰¹ tasarrufunu vermiştir: Birincisi Hz. **İbrâhim** (a.s.) kademinde olup, birinci iklîmin mutasarrıfıdır. İkincisi Hz. **Mûsâ** (a.s.) kademinde olup, ikinci iklîme tasarruf eder. Üçüncüsü Hz. **Hârûn** (a.s.) kademinde olup, üçüncü iklîme tasarruf eder. Dördüncüsü Hz. **İdrîs** (a.s.) kademinde olup, dördüncü iklîme tasarruf eder. Beşincisi Hz. **Yûsuf** (a.s.) kademinde olup, beşinci iklîme tasarruf eder. Altıncısı Hz. **Îsâ** (a.s.) kademinde olup, altıncı iklîme tasarruf eder. Yedincisi Hz. **Âdem** (a.s.) kademinde olup, yedinci iklîme tasarruf eder. Yedi yıldızda (kevâkib-i seb'a) bulunan havâssa ve esrâra vâkîf olan bu kişilerin her birine bir yıldız musahhar kılınmıştır. Bunların dördünün adı *evtâd* isimlerine uygun olup üçüncü farklıdır. Bunlar: **Abdülhay, Abdülalîm, Abdülkâdir, Abdülmürîd, Abdüşşekûr, Abdüssemî'** ve

⁹⁴ İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 276

⁹⁵ İbn Arabî, *a.g.e.*, c. II, s. 401

⁹⁶ es-Sülemî, *Tabakât*, s. 51

⁹⁷ es-Sühreverdî, *Avârif*, s. 296

⁹⁸ Muhammed b. İshak el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Terc.: Süleyman Uludağ, (*Doğuş Devrinde Tasavvuf*), Dergâh Yay., II. baskı, İstanbul, 1992, s. 206

⁹⁹ el-Gazzâlî, *İhyâ*, c. I, s. 289

¹⁰⁰ Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 326; *Ebdâl*'in 8 hasleti için bk.: Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, ss. 42-43. Krş.: el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 19

¹⁰¹ **Yedi İklîm**: Dünyânın yedi köşesi, bucağı. Burada kastedilen, dünyânın her tarafıdır. Şu âyet, *yedi iklîme* işâret sayılmıştır: "Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, deniz(ler) de (mürekkap olsa) arkasından yedi deniz (daha gelip) ona yardım etse de (Allâh'ın kelimeleri yazılsa) yine (bunlar tükenir) Allâh'ın kelimeleri tükenmez..." Lokmân, 31/27

Abdülbasîr'dir.¹⁰² Bu kimselere *ebdâl* denmesinin sebebi şudur: Bunlardan biri herhangi bir iş görmek için bir yere gidecek olsa, kendi sûretinde bir şahsı yerine "bedel" koyup öyle gider ve hiç kimse o kişiyi ondan ayırt edemez. Şeyh **Şihâbüddin es-Sühreverdî** *ebdâl*den idi.¹⁰³ **İbn Arabî**, *Mekke*'de çok güzel bir semtte *ebdâl* ile karşılaştığını bildirir. Yine o, bu zümreden olan **Mûsâ es-Sedderânî**'ye 586 (1190 M.) yılında *İşbiliyye*'de rastladığını belirtmektedir.¹⁰⁴ Burada **İbn Arabî**, haftanın yedi gününde olacak olayların yedi iklim ve yedi peygamber vâsıtasıyla *ebdâl*in tasarrufuna verildiğini söylemekle bunlarda birtakım metafizik nitelikler ve güçler bulunduğunu kabul etmektedir.

NÜKABÂ: İnsanların içinden ve kalbinden geçenleri bilen, gizlilik dünyâsının mânevî erleri olarak dâimâ hazır bulunan kimselerdir.¹⁰⁵ *Nükabâ* başlıca üç gruba ayrılır. Bunlar; birtakım yüce hakîkatlere vâkıf olan ulvî şahıslar; mahlûkât katındaki süflî şahıslar ve birtakım insânî hakîkatleri bilen orta dereceli (vasatî) şahıslardır. Bu üç gruptan her birinde, Cenâb-ı Hak'ın gizli emânetleri ve ilâhî sırlar bulunmaktadır. Bunların sayıları üçyüzdür.¹⁰⁶

İbn Arabî'ye göre ise *nükabâ*, her zaman on iki¹⁰⁷ olur; az veya çok olmaz. Cenâb-ı Hak, on iki burcun esrâr ve ahvâlini bunlara musahhar kılmıştır; burçların ne kadar tesirleri varsa sâbit olan o burçlara intikal ettiğini tamâmen bilirler ki bâzen astronomi (ilm-i hey'et) bilginleri, sâbit yıldızların (kendi burçlarındaki hareketlerinin) sırrını bilmekte âciz kalmaktadırlar.¹⁰⁸ Aynı zamanda Allâhü Teâlâ bunlara kalblerde olan bütün gizli sırları ve halleri bildirmiştir. Hattâ o kadar ilimleri vardır ki; yeryüzüne ayak basan her kişinin saîd mi yoksa şakî mi olduğunu bilirler. Zîrâ Allah, onlara, herhangi bir kişiyi gördüklerinde onun yüzündeki saâdet veya şakâvet izini kolaylıkla tanıyabilme ilmini vermiştir. Ayrıca bu kimseler, nefsin tüm hile ve oyunlarını bilirler ve şeytan da onlar tarafından kolaylıkla tanınabilir.¹⁰⁹

NÜCEBÂ: Son derece şefkatli ve yaratılıştan merhametli olduklarından, taşıyamadıkları yükümlülükler konusunda halka yardımcı olan *nücebâ*, insanların işlerini ve durumlarını düzeltmekle görevli bulunan ermiş kimselerdir. Tüm mahlûkâtın yüklerini taşır ve sıkıntılarını gidermeye çalışırlar. Cenâb-ı Hak'tan başkasına

¹⁰² Bunlardan ilk dördü, aynı zamanda *evtâd*ın ismini taşırlar. Bk.: İbn Arabî, *Fütühât*, c. XI, s. 279; c. II, s. 400. Yâni bu yedi *ebdâl*den dördü, *evtâd*dan oluşmaktadır. İbn Arabî, ayrıca şu bilgileri de verir: "Hakîkatte *ebdâl* yedidir; bunlardan dördü *evtâd*, diğer ikisi *imâmân* ve yedincisi de *kutubdur*." Bk.: İbn Arabî, *a.g.e.*, c. II, s. 400

¹⁰³ İbn Arabî, *Fütühât*, c. XI, ss. 278-281; c. II, ss. 376-387. Krş.: İbn Arabî, *Tedbirât*, ss. 231-232; İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, ss. 265-268

¹⁰⁴ İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 280

¹⁰⁵ Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 370; Ayrıca bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss. 378-379; *Nükabâ*'nın 10 hasleti için bk.: Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, s. 41

¹⁰⁶ el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 108

¹⁰⁷ İsmâil Hakkı Bursevî de bunların sayısının on iki olduğunu söyler. Bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 379 (Bursevî'nin *Faslü'l-Hitâb* adlı eserinin 314. sayfasından naklen)

¹⁰⁸ Çünkü yörüngelerinde sâbit duran yıldızların da kendi burçlarında bir hareketleri vardır. Bu gizli hareketlilik, bâzen yüzlerce yıllık bir süreyle kesilebilmekte ve bu sebeple de astronomi bilginleri tarafından hissedilememektedir. Bk.: İbn Arabî, *Fütühât*, c. XI, ss. 281-282

¹⁰⁹ İbn Arabî, *Fütühât*, c. XI, ss. 281-282; Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, ss. 268-269

bakmazlar. Bunların kırk veya yetmiş kişi oldukları söylenir.¹¹⁰ Ancak **İbn Arabî**'ye göre ise **nücebâ**, her zaman sekiz¹¹¹ kişidir; fazla ve az olmaz. Cenâb-ı Hak, kabir ehlinin bütün hallerini bunlara bildirmiştir. Bunlara bâzen öyle bir hal gelir ki altlarında ve üstlerinde kimlerin bulunduğunu dahi bilemezler. Bunlar sekiz tür ilme sâhiptirler ki sekizincisi idrak bilgisidir.¹¹² **Nücebâ**, kürsî makâmında olup yıldızların seyirleri hakkında yüksek ilimleri vardır.¹¹³

HAVÂRİYYÛN: Bir kişi olup dîne yardım etmekte kılıç gibidirler; savaşta yardım edip kılıç kullanırlar. Savaşçı kimseler olduklarından, kimse karşılarında fazla kılıç sallayamaz. Bu makam, **Resûlüllâh**'tan (s.a.v.) sonra **Zübeyir b. Avvâm**'a müyesser olmuştur. Nice savaşçılar dîne yardımda bulunmuşlardır; ancak **Zübeyir** hepsinden daha faydalı olmuştur. Zîra Cenâb-ı Hak ona **havâriyyûn** mertebesini vermişti. Bunlar hem en önde kahramanca çarpışarak kılıç ile cihâdı, hem de ilim ve örnek hayat tarzlarıyla dînen hüccet oluşu bünyelerinde toplamışlardır. Makamları; tıpkı peygamberlerin mucizeleri gibi, dîni sağlam ve meşrû bir şekilde temsil etme bakımından hüccet olma husûsunda âdetâ meydan okumaktır (tehadfî). Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra, onun iddiâlarının doğruluğunu ortaya koyan delil, ancak onun **havârî**sidir.¹¹⁴

RECEBİYYÛN: Her zaman kırk kişi olup Hak Teâlâ'nın azametinde müstağrak olarak kalmış haldedirler. Kur'ân-ı Kerîm'de "*Kuşkusuz biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız*"¹¹⁵ âyetinde istiğrâk hâline atıfta bulunan "kavl-i sakîl (ağır söz)" tâbiriyle bunlara işâret edilmektedir. Bu kimselere **recebiyyûn** denmesinin sebebi, bunların yukarıda sözü edilen istiğrâk hallerinin Receb ayında vâki olmasıdır. Bunları herkes bilemez; ama onlar birbirlerini bilirler. Bâzısı doğuda, bâzısı batıda, bâzısı değişik yerlerde, bâzısı da bütün şehirlere dağılmış vaziyette bulunurlar. İstiğrâk hâli bu kimselere Receb ayının ilk günü gelirse bunlar ateşli bir humma hastalığına yakalanmış gibi yataklara düşerler; üzerlerine büyük bir ağırlık çöktüğünden hiç hareket edecek mecalleri kalmaz; ne yerlerinde rahatça durabilirler, ne oturabilirler, ne el ve ayaklarını kıvıldatabilirler ve ne de gözlerini açabilirler; öylece buldukları yere dayanıp kalırlar. İkinci gün bu durum bir parça hafifler; üçüncü gün daha da azalır. Üç günden sonra artık konuşmaya başlayabilirler. Receb ayı sona erince onlar bütün mugayyebâta muttali olmuş olurlar. Şâban ayı gelince de işlerine güçlerine dönüp, tâcir olan ticâretiyle, sanatkâr olan da sanatıyla meşgul olur.¹¹⁶

İbn Arabî, **recebiyyûn**un *Yemen*, *Şam* ve *Diyarbakır* gibi çeşitli beldelere dağılmış vaziyette bulduklarını ve bunlardan biriyle *Diyarbakır*'ın *Düneysir* kasabasında karşılaştığını, çok arzulamasına rağmen **recebiyyûn**dan daha başka birine ondan sonra rastlayamadığını bildirmektedir. Onun anlattığına göre *Düneysir*'de

¹¹⁰ el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 105; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, s. 42; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 368; Ayrıca bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 378

¹¹¹ İsmâil Hakkı Bursevî de bunların sayısının sekiz olduğunu söyler. Bk.: Uludağ, *a.g.e.*, s. 378 (Bursevî'nin *Faslü'l-Hitâb* adlı eserinin 315. sayfasından naklen)

¹¹² **Nücebâ**'nın 8 hasleti için bk.: Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, s. 42

¹¹³ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 282-283; c. I, s. 52. Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 268

¹¹⁴ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 283-284

¹¹⁵ Müzzemmil, 73/5

¹¹⁶ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 285-289

karşılaştığı bu zat, **Şia**'dan **Râfizî** olan kimseleri, kalabalık arasında bulunsalar bile, domuz sûretinde görerek kolaylıkta tanıyabilmekteydi. Hattâ **Râfizî** olduğu halde aslâ bilinmeyecek biçimde bunu gizleyen bir kimseyi bile domuz şeklinde görerek onun içyüzünü rahatlıkla bilerek: “Sen **Şû-Râfizî**'sin. Hemen Allah'a tevbe et!” diye seslenir ve o adam da hayretler içerisinde kalırdı. Eğer o kişi tevbe eder ve tevbesinde samîmî olursa artık onu insan sûretinde görmeye başlar; yok eğer yalan yere tevbe etmişse onu tekrar domuz şeklinde görür ve “Yalan söylüyorsun. Gerçekten tevbe etmedin” diye tekrar uyarırdı. Bu açıdan kesinlikle yanılmaz ve aldanmazdı. İşte **recebiyyûnun** en önemli özelliği, sünnî olmayanları domuz sûretinde görerek hemen teşhis edebilmeleridir.¹¹⁷

HÂTEM: İbn Arabî'ye göre **hâtem**¹¹⁸ her zamanda bir kişi olmakla birlikte, iki türlü **velâyet** bulunduğundan, bu her iki **velâyet** türü için de birer **hâtem** bulunur.¹¹⁹ Nitekim bir **hâtem** vardır ki onunla **velâyet-i Muhammediyye** hatmolup sona erer ve Muhammed (s.a.v.) ümmetinin evliyâsı arasında ondan yüce kimse yoktur.¹²⁰ Başka bir **hâtem** daha vardır ki Hz. **Âdem**'den kıyâmete kadarki velîlik mertebeleri olan **velâyet-i âmme** de onunla sona erer. O da Hz. **İsâ**'dır (a.s.). **İbn Arabî**'ye göre **İsâ** (a.s.), mülk devresinin **hâtemi** olduğu gibi, aynı zamanda **hâtemü'l-evliyâ**dır. Ona göre kıyâmet gününde Hz. **İsâ**'nın, biri ümmet-i Muhammed ile ve biri de diğer peygamberlerle olmak üzere iki haşri olacaktır.¹²¹ **Zîrâ hatm-i nübüvvet** zamanla sınırlı olup, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile sona erdiği halde **hatm-i velâyet** zaman üstüdür; ezelden ebede kadar sürer. **Zîrâ nübüvvet** nebînin, **velâyet** ise Allâhü Teâlâ'nın vasfıdır.¹²²

Ahmed Avni Konuk'un **Fusûs** şerhinde kaydedildiğine göre ise dört türlü **hâtem** vardır: Birincisi **hâtem-i kebîr** olup, hulefâ-i râşidînin sonuncusu olması hasebiyle bu, Hz. **Ali b. Ebî Tâlib**'dir. İkincisi **hâtem-i sağîr** olup, ahlâken Hz. Peygamber'e (s.a.v.) benzemekle birlikte derece olarak onun altında bulunan, âhir zamanda ortaya çıkacak olan ve adı **Muhammed** olan **Mehdî**'dir. Üçüncüsü **hâtem-i asgar** olup, hem sûrî ve hem de mânevî tasarrufâta câmi' olan **Muhyiddîn ibn Arabî**'nin kendisidir.¹²³ Dördüncüsü ise **hâtem-i ekber** olup, **velâyet-i âmmenin** kendisiyle hatmolduğu Hz. **İsâ**'dır (a.s.).¹²⁴

¹¹⁷ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 286-287. Ayrıca burada İbn Arabî, Hz. **Ebû Bekir** ve Hz. **Ömer**'e içlerinden kin besleyip Hz. **Ali**'ye sevgi duyan iki kişinin içyüzlerini tanıyan bir şeyhin hikâyesini de anlatmaktadır.

¹¹⁸ **Hâtem**, hem “bir şeyi tasdik eden mühür” ve hem de “sonuncu” mânâlarına gelmektedir. Bu bakımdan **hâtemü'l-evliyâ**, hem “bütüün velîleri tasdik eden mühür” ve hem de “velîlerin sonuncusu” demek olur.

¹¹⁹ Bu iki türlü **velâyet** ve **hâtem** için ayrıca bk.: Ebu'l-A'lâ el-Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, Terc.: Mehmet Dağ, II. baskı, Kırkambar Yay., İstanbul, 1999, ss. 106-109

¹²⁰ Bu tür velâyetin hâteminin bizzat Muhyiddîn ibn Arabî olduğuna dâir bk.: el-Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, s. 107

¹²¹ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 289-290; c. III, ss. 175-177

¹²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 211

¹²³ Nitekim Muhyiddîn ibn Arabî, kendisinin **hâtemü'l-evliyâ** olduğunu bizzat îlân etmektedir. Bk.: Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, Terc.: Ahmed Yüksel Özemre, Kaknüs Yay., İstanbul, 1998, s. 379; el-Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, ss. 107-109

¹²⁴ Konuk, *Fusûs Şerhi*, c. I, s. 213

Bâzılarının zannettiği gibi **İbn Arabî**, *hâtemü'l-evliyâ*dan sonra velînin gelebileceği ihtimâlini reddetmez. Ümmet-i Muhammed'de veya başka bir toplumda, bilgilerinin nebîlerden verâsetle alan velîler ortaya çıkabilir. Onun reddettiği; hiç kimsenin, doğrudan *hakikat-i Muhammediyye*den ilm-i bâtına ulaşamayacağıdır. Biten velâyet, genel anlamdaki velâyet değil; *hakikat-i Muhammediyye*den verâsetle gerçekleşen velâyettir. Ondan sonra gelecek velîler, Hz. Muhammed'in vârisleri değil; diğer nebîlerin vârisleri veya müslümanların velîleridir. Bunların elde edecekleri bilgi, *hâtemü'l-evliyâ* aracılığıyla. Bu şekilde nebî ve velîlerin, ilimlerini *rûh-i Muhammedî*den istimdâd etmeleri gibi, *hâtemü'l-evliyâ* da, velîlerin ilimlerini elde ettikleri yeni bir mânevî kaynak hâline dönüşmektedir.¹²⁵

MUSTAFÂN (MÜCTEBÜN): Bunlar üçyüz kişiden müteşkil olup bundan fazla ya da az olmazlar. Hz. Âdem (a.s.) kalbi üzere olup kemâlâtı ve kalplerine gelen ilim, Hz. Âdem'inki (a.s.) gibidir. **İbn Arabî**'nin bildirdiğine göre bu üçyüz kişi ona mâlum olmuştur. Onların duâları şöyledir: “*Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik; eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, muhakkak ziyâna uğrayanlardan oluruz.*”¹²⁶ Onlar, bu âyet-i kerîmeyi çok sevdikleri gibi, bu âyeti sürekli okuyan kimseyi de severler. İlâhî mârifet, önce melekler ve peygamberler vâsıtasıyla bu kimselerin kalbine gelir; sonra da onlar aracılığıyla diğer iyi insanların kalplerine iner. Bu üçyüz kişiden her biri, üçyüz ilâhî ahlâkı üzerlerinde taşırlar ve insanlardan biri bu ahlâklardan herhangi biriyle ahlâklanırsa o kişi saâdete erer.¹²⁷

AHYÂR: Bunların sayısının yedi veya üçyüz olduğu rivâyet edilir.¹²⁸ **İbn Arabî**, ise *ahyâr*ın sayısının tesbit edilemeyeceğini söyler. Ona göre *ahyâr*ın sayısı değişse bile yeryüzündeki varlıkları sürer. Ne var ki **İbn Arabî** başka bir yerde de bunların sayısının kırk olduğunu söyler.¹²⁹ O, *ahyâr* ile ilgili görüşlerine Kur'ân-ı Kerîm'in Sâd sûresindeki şu âyeti delil gösterir:¹³⁰ “*Onlar bizim katımızda seçkinlerden, hayırlılar(el-ahyâr)dandır.*”¹³¹ **İbn Arabî**'ye göre *ahyâr*, **Nuh** Peygamber kalbi üzere olup ümmet-i Muhammed'dendir. Makamları gayret makâmıdır; dîne aykırı olan her şeye incinirler.¹³² Nitekim Nuh sûresinde Allâhü Teâlâ bunlara işâretle: “*Rabbim! Beni, anamı-babamı, inanarak evime gireni, inanan erkek ve kadınları bağışla; zâlimlerin de sâdece helâkini arttır!*”¹³³ buyurur.¹³⁴

¹²⁵ Ebu'l-A'lâ el-Affî, *et-Tasavvuf Sevratün Rûhiyyetün fi'l-İslâm [et-Tasavvuf]*, Terc.: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul, 1996, ss. 266-267; Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bk.: İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, ss. 378-384

¹²⁶ A'râf, 7/23. İbn Arabî, ayrıca bunlar hakkında şu âyeti de zikreder: “*Sonra Kitâb'ı kullarımız arasından seçtiklerimize (istafeynâ) mîras verdik. Onlardan nefisine zulmeden, orta (yolda) giden ve Allâh'ın izniyle hayırlarda öne geçen vardır. Bu bir fazl-ı kebîrdir.*” Fâtır, 35/32

¹²⁷ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 290-294

¹²⁸ Bk.: Tahsin Yazıcı, “Ahyâr”, *DİA*, c. II, ss. 194-195

¹²⁹ Bk.: İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 296

¹³⁰ Bk.: İbn Arabî, *a.g.e.*, c. II, ss. 3, 31

¹³¹ Sâd, 38/47

¹³² Buna işâretle, **İbrâhim b. Edhem** (161/777), devrinin *İskenderiyeli* sûfilerden **Eslem b. Yezîd el-Cühenî**'nin şu sözünü aktarır: “*Ahyâr* ile sohbet ederken sakın onları kızdırma! Zîrâ onların kızdığı şeye Allah da gazaplanır ve onların râzı olduğu şeyden o da râzı olur.” Bk.: es-Sülemî, *Tabakât*, s. 32

¹³³ Nûh, 71/28

¹³⁴ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 296-297

SULEHÂ: İbn Arabî, bunların her zaman beş kişi olduklarını söyler. Bu kimseler **Cebrâil** (a.s.) kalbi üzere olup ilimleri, makamları ve mertebeleri ondan fazla olmaz. Haşır oldukları zaman bile Hz. **Cebrâil** (a.s.) ile haşır olurlar.¹³⁵ **İsmâil Hakkı Bursevî** (1137/1725), ruhların hükümdârı olan **Cebrâil**'in nefesinden ve ilminin feyzinden kalbler nasıl hayat buluyorsa, tarîkat ehlinin hükümdarları olan bu beş kişinin nefes ve ilim feyzinden de gönüllerin hayâta kavuşacağını söyler.¹³⁶

ON RİCÂLÜ'L-GAYB: Bu gayb erenleri her zamanda on kişi olurlar. Huşû ve hudû ehli olup yeryüzünde âheste âheste yürürler; âheste âheste, yumuşak ve fısıltı şeklinde konuşurlar. Dâimâ Cenâb-ı Hak ile münâcât ve müşâhede hâlinde bulunurlar; ondan başkasını bilmezler. **İbn Arabî**'ye göre şu âyet onların hallerine çok uygundur: “*Rahmân'ın kulları öyle kimselerdir ki yeryüzünde mütevâzi olarak yürürler, câhiller kendilerine lâf atarlarsa “selâm” derler.*”¹³⁷ Bunlar gâyet hayâ ehli olurlar; birisi kötü bir söz söylese vücudlarına bir titreme gelir ve kendi hallerinde bir gerileme olacağını düşünürler. Bâzı kimseler, cinlerin sâlih olanlarına; bâzıları da ilmin ve rızkın gaybden kendilerine ulaştığını bilen kimselere *ricâlü'l-gayb* derler.¹³⁸

RİCÂLÜ KUVVETİ'L-İLÂHİYYE (RİCÂLÜ'L-KAHR): Devamlı sekiz kişidirler. Allâhü Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de onların hâlini: “...*kâfirlere karşı çok şiddetlidirler (katıdırlar)...*”¹³⁹ âyetiyle îzah eder. Bunların esmâullâhtan zikirleri “*Zü'l-Kuvveti'l-Metîn*” olup, Hak Teâlâ onlara o kadar büyük kuvvet vermiştir ki ne isterlerse yapabilirler ve insanların nefslerine nasıl isterlerse o şekilde himmet ederler. **Muhyiddin İbn Arabî**: “*Fas* şehrinde **Ebû Ali ed-Dekkâk** adında bir kimse vardı. O bu tâifedendi ve onun dışındaki bâzı meşâyih de bu tâifedendir” demektedir.¹⁴⁰ **İbn Arabî**'ye göre bu sekiz kişinin ilk beşi şiddetle, son üçü de yumuşaklıkla muâmelede bulunan kimselerdir. Bunların makâmı peygamberlerden bir basamak aşağıdadır ki Cenâb-ı Hak bunlar hakkında: “*Ona yumuşak söz söyleyiniz*”¹⁴¹ ve “*Allâh'ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın...*”¹⁴² buyurmuştur. **İbn Arabî**, bu tür kimselerle karşılaştığını ve onlardan istifâde ettiğini bildirmektedir.¹⁴³

RİCÂLÜ'L-CENÂN (ATF-I İLÂHÎ): On beş kişi olup görevleri halka şefkat ve merhamet edip hepsine aynı nazarla bakmaktır. Mü'min olsun, kâfir olsun, Allâhü Teâlâ yarattığından, herkesi bir nazar üzere görürler. Hak Teâlâ bu kimselere aslâ *velâyet-i zâhire* vermez. Zîra velâyet-i zâhire için bâzı haller gereklidir; ne fazlaca gazap, kahır ve güç lâzımdır ve ne de fazlaca yumuşaklık, şefkat ve merhamet

¹³⁵ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 302

¹³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 95 (İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Faslü'l-Hitâb* adlı eserinin 324. ve 328. sayfalarından naklen)

¹³⁷ Furkân, 25/63. İbn Arabî bunların halleriyle ilgili olarak ayrıca şu âyeti de zikreder: “...*Rahmân'ın huzûrunda sesler kısılır; fısıltıdan başka bir şey işitemezsin.*” Tâhâ, 20/108

¹³⁸ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 306-308. Krş.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 381 (Bursevî'nin *Faslü'l-Hitâb* adlı eserinin 326. sayfasından naklen)

¹³⁹ Fetih, 48/29

¹⁴⁰ İbn Arabî'nin bu sözü için bk.: İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 312-313. Ayrıca burada İbn Arabî, bu zümreden olan ve bâzı acâyip durumları ve garip halleri bulunan kişilerle *Endülüs*'te karşılaştığını, hattâ kendi şeyhlerinden bâzılarının da bu zümreden olduğunu haber vermektedir.

¹⁴¹ Tâhâ, 20/44

¹⁴² Âl-i İmrân, 3/159

¹⁴³ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 312-313

gereklidir. **İbn Arabî**, Allâhü Teâlâ'nın haklarında: “...ve rahmetim her şeyi kaplamıştır..”¹⁴⁴ buyurduğu bu kimselerle bir arada bulunduğunu bildirmektedir.¹⁴⁵

RİCÂLÜ'L-FETH: Yirmi dört kişidirler. Ehlullâhın gönlüne ne feth olunursa hep onların vâsıtasıyla feth olunur; yâni ne kadar mârifet ve esrâr varsa hep onların himmetleriyle feth olunur. Bunlar yeryüzüne dağılmış durumda olup bir arada bulunmazlar. Ancak ikisi doğuda, ikisi batıda, ikisi kuzeyde ve ikisi de güneyde bulunurlar; diğerleri dört bir tarafta kendi yerlerinde dururlar. **İbn Arabî**'nin bildirdiğine göre; “Allah insanlara bir rahmet açtı mı onu tutan olamaz; onun (Allâh'ın) tuttuğunu da ondan (Allah'tan) sonra salacak yoktur. O üstündür; hüküm ve hikmet sâhibidir”¹⁴⁶ ve “Allah yedi göğü tabaka tabaka yarattı”¹⁴⁷ âyetleri **ricâlü'l-fethe** işaret etmektedir.¹⁴⁸

RİCÂLÜ MAÂRİCİ'L-ULÂ: Bunlar yedi kişi olup, her nefeste Allâhü Teâlâ'ya mîraçları vardır ve her mîraçta ayrı bir ilim tahsil ederler. Bâzıları bunların **ebdâl**den olduklarını düşünmüşlerdir. Enfüsî âlemin en yüce şahsiyetlerinden olduğunu söyleyerek “...ve siz üstünsünüz ve Allah sizinle berâberdir...”¹⁴⁹ âyet-i kerîmesini onlara işaret olarak değerlendiren **İbn Arabî**, bu zümreden olan ricâlullâh ile karşılaştığını ve onların hallerine muttali olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰

RİCÂLÜ TAHTÉ'L-ESFEL: Bunlar on bir kişi olup gıdaları ve hayat kaynakları nefes-i Rahmân'dır. “...Sonra onları aşağuların aşağısına (esfele sâfilîn) gönderdik...”¹⁵¹ âyetini onlara işaret sayan **İbn Arabî**, buradaki ‘esfele sâfilîn’den kastedilenin tabîat âlemi olduğunu ve Allâhü Teâlâ'nın bu kişileri o tabîat âlemini hayatta tutmaları için gönderdiğini söylemektedir. Zîrâ aslında tabîat âlemi ölüdür; Allah, bu kişilere bahşettiği nefes-i Rahmân ile o âlemi diri tutmaktadır ve böylece kâinatta hayat akıp gitmektedir. Şu halde Allâh'ın dışındaki her şey (mâ-sivallâh) canlılık ile ölüm arasında olup “vücut olarak diri,” fakat “hükmen ölüdür.” Cenâb-ı Hak: “İnsan önceden hiçbir şey değilken kendini nasıl yarattığımızı düşünmüyor mu?”¹⁵² buyurmakla buna işaret etmektedir. Zîrâ Allâhü Teâlâ insanın “şey'iyet”i¹⁵³ konusunda ondan, olduğu gibi kendisiyle berâber olmasını istiyor; oysa o bu “şey'iyet” değildir. Bu yüzden insan “vücûden diri, hükmen ölü”dür.¹⁵⁴

RİCÂLÜ İMDÂDİ'L-İLÂHÎ ve'l-KEVNÎ: Üç kişi olup Hak Teâlâ'dan istimdâd edip halka medet ederler. Ancak katılık ve kahr ile değil, yumuşaklık ve lütuf ile halka faydaları dokunur. Kısacası Hak'tan alıp halka verirler. Bir kısmı erkek ve bir

¹⁴⁴ A'râf, 7/156

¹⁴⁵ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 313-315. Krş.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 381 (Bursevî'nin *Faslü'l-Hitâb* adlı eserinin 329. sayfasından naklen)

¹⁴⁶ Fâtır, 35/2

¹⁴⁷ Mülk, 67/3

¹⁴⁸ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 317-318

¹⁴⁹ Muhammed, 47/35

¹⁵⁰ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 319-320

¹⁵¹ Tîn, 95/5

¹⁵² Meryem, 19/67

¹⁵³ **Şey'iyet:** Mahlûkâtın, ilm-i ilâhîde sâbit olan durumu, demektir. Bk.: İbn Arabî, *Tedbîrât*, ss. 202, 328

¹⁵⁴ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 320-322

kısmı da kadın olabilir. Bunlar halka o kadar yumuşak davranırlar ki görenler onun halka bir faydasının dokunmayacağı gibi halktan yardım talep edecek sanırlar. Bu üç kişiden birinin yardımı sürekli, hiç bir zaman kesintiye uğramaz; makamları da değişmez ve Cenâb-ı Hak huzûrunda halkın işlerini görürler. “Allah ki ondan başka ilâh yoktur; dâimâ diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir”¹⁵⁵ âyeti bu kimseye işâret eder. Bunlardan biri de melekût âleminde meleklerle berâber bulunur. Bunun hal ve makâmı değişebilir; her zaman ayrı bir sûret üzere çeşitli haller vâki olur. Bu kimse meleklerden yardım görür. Birisi de mülk âleminde, insanlar arasında bulunur. Bunun da makâmı ve mertebesi değişir. Bu kimse insanlardan ve hayvanlardan yardım görür. Şeyh **Muhyiddin ibn Arabî** bunlardan **Mûsâ b. İmrân** adlı birine *İşbîliyye* kentinde rastladığını ve zamânın büyüğü olan bu kişiyle sohbet ettiğini bildirir.¹⁵⁶

İLÂHIYYÛN (RAHMÂNİYYÛN): Her zaman üç kişi olurlar. *Ebdâl* olmadıkları halde bâzı halleri onlara benzer. Sürekli hâtiften bir tür ses işitmekte olan bu kimselere bu sûretle vahy-i ilâhî olur. Bu zümreden olan kişilerle ilgili olarak **Muhyiddin ibn Arabî** şunları söylemektedir: “O sesi onların nasıl işittikleri, mânâlarını nasıl bildikleri veya vâsitasız olarak anlayıp anlamadıkları konusu bana mâlum olmadı. Durumlarını en iyi biçimde ancak Allah bilir. Ben birisine bu kimseler hakkında sordum; cevap vermedi. Hak katından da hallerinin nasıl olduğuna dâir bana bir bilgi gelmedi.” **İbn Arabî**, “Onların beyt(ullah) yanındaki namazları da ıslık çalmaktan... *ibârettir*”¹⁵⁷ meâlindeki âyetin, devamlı olarak duydukları şingirtiyâ benzer bir sesle ilâhî hitâba muhâtap olan bu kimseleri târif ettiğini söyler.¹⁵⁸

RİCÂLÛ'L-AYN: Her zaman bir kişi olup makâmına *sakîtu'r-refref* denir. Şânı ve hâli yüce bir kimsedir. Muâmelesi dâimâ Allâhü Teâlâ ile olup, kendi nefsiyle meşgul olur ve nazarı oldukça etkilidir. **Muhyiddin ibn Arabî**, *Konya*'da, oldukça kötü ve zelîl bir haldeki böyle birini gördüğünü söyler. Bu kimsenin pek çok maârif-i ilâhiyyeye sâhip ve gâyet ehl-i hayâ bir zat olduğunu bildirir.¹⁵⁹

RİCÂLÛ'L-GANÎ BİLLÂH: İki kişi olup, Hak Teâlâ gınâ (zenginlik) makâmını onlarla muhâfaza eder. Bu iki kişiden biri Hakk'a izâfe edilmiştir ki o en yücedir; öbürü nefse izâfe edilmiştir ki o da en aşağıdır. Yâni biri şehâdet âlemine medet verir ve orada ne kadar zenginlik varsa onun sebebiyle olur; diğeri de melekût âlemine medet verir ve orada da ne kadar zenginlik varsa onun sebebiyle olur. Bu kimseye de âlem-i ulvîden beşer olmayan biri medet verir ki bunu da sayarsanız *ricâlü'l-ganî* üç olur. Ancak yalnızca beşerden olanları sayarsanız iki olur. *Ricâlü'l-ganî* hâtun kişiden de olabilir. “...Allah âlemlerden zengindir (ganî)...” meâlindeki âyetlerin¹⁶⁰ bunlara işâret ettiğini belirten **İbn Arabî**, bu üç kişiyi tanıma husûsunda kendisine az da olsa bir bilgi verildiğini ifade etmektedir.¹⁶¹

¹⁵⁵ Bakara, 2/255

¹⁵⁶ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 322-324

¹⁵⁷ Enfâl, 8/35

¹⁵⁸ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 324-326

¹⁵⁹ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 328-329

¹⁶⁰ Bk.: Âl-i İmrân, 3/97; Ankebût, 29/6

¹⁶¹ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 329-330

RİCÂLÜ AYNİ'T-TAHKÎM VE'Z-ZEVÂİD: Her zaman on kişi olurlar; fazla ve az olmazlar. Tasarruf makâmında olurlar. Halleri, gaybe yakînen îman etmiş olanların hâlidir; gayb âlemi onlara şehâdet âlemi gibi görünür.¹⁶² **İbn Arabî**, bu kimselerle ilgili olarak şu âyetleri zikreder:¹⁶³ “*Rabbim! İlmimi arttır!’ de!*”¹⁶⁴ “*...îmanlarına îman katsınlar (îmanlarını arttırsınlar) diye...*”¹⁶⁵ “*...Bu onların îmanlarını arttırır ve onlar sevinirler.*”¹⁶⁶ “*Kullarım, sana benden sorar(lar)sa (söyle): Ben onlara yakınım. Duâ eden, bana duâ ettiği zaman onun duâsına karşılık veririm...*”¹⁶⁷

BÜDELÂ: **İbn Arabî**’nin bildirdiğine göre *büdelâ*, her zaman on iki kişi olup bunlar *ebdâl*den farklıdır. Yeryüzünde kimse tarafından bilinmeyen bu kişileri ancak gök ehli bilebilir. Ne zaman ki bunlardan biri, diğerlerini bulamasa; hemen onların yerini alır ve hepsinin işlerini görür. Böyle olunca da her biri geri kalanının aynı olduğundan, bu kimselere *büdelâ* denmiştir. Allâhü Teâlâ, bütün âlemin kemâlâtını bir şahısta toplayabileceğinden, bu, Cenâb-ı Hak’ın kudreti dışında değildir. Sayıca *nükabâ*ya benzemekle birlikte yaptıkları işler bakımından insanların *ebdâl* sandıkları bu kimselerle ilgili olarak Kur’an’da: “*...O sanki odur (tıpkı onun gibidir)...*”¹⁶⁸ buyrulur. Yâni sanki onun aynıdır ve o odur; ona ancak nefsi ve aynı bakımından benzer.¹⁶⁹

RİCÂLÜ’L-İŞTİYÂK: Beş kişi olup, dâimâ şevk ve iştiyak hâlinde bulunurlar. Müşâhedeye nâil olan bu kişilerin vasfını bir şâir şöyle tasvîr eder: “*Lestü edrî etâle leylî em lâ / Keyfe yedrî bi-zâke men yetekallâ.*” Yâni; gecenin uzun mu ya da kısa mı olduğunu bilmem. Bir kimse Cenâb-ı Hak tarafından istenmiş olsa, gecenin kısa mı uzun mu olduğunu nasıl idrâk edebilsin?¹⁷⁰

RİCÂLÜ EYYÂMÎ’S-SİTTE: Altı kişi olup, Allâhü Teâlâ **Âdem**’i (a.s.) yaratırken altı yönün (cihât-ı sitte) sultanlığını onlara vermiştir. Onların tesbîhi: “*Andolsun, biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık; bize hiç bir yorgunluk dokunmadı*”¹⁷¹ âyetidir. **İbn Arabî**’nin verdiği bilgilere göre *ricâlü eyyâmî’s-sitte*, insan vücûdunda bulunan altı yöne etkisi olan kişilerdir. O, bu zümreden olan **İbn Hârûn er-Reşîd es-Sebetî** ile *Kâbe*’yi tavâf ederken 599 (1202-03 M.) senesinde karşılaşmasını anlatır. Ayrıca *Anadolu*’da (Rûm) *Erzinli* bir zâta daha rastladığını; o şahsın bu zümreden olduğunu gözünden ve sohbetinden tanıyarak bildiğini; aynı kişiyle *Şam*’da, *Sivas*’ta, *Malatya*’da, *Kayseri*’de ve *Harran*’da çeşitli zamanlarda karşılaştığını ifâde eder.¹⁷²

RİCÂLÜ’L-İLÂHİYYE: Dört kişi olup, *evtâda* onlar medet ve yardım ederler. Çoğunlukla halleri rûhânî, kibleleri semâvîdir ve yeryüzünde bilinip

¹⁶² İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 331-333

¹⁶³ Bk.: İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 332

¹⁶⁴ Tâhâ, 20/114

¹⁶⁵ Fetih, 48/4

¹⁶⁶ Tevbe, 9/124

¹⁶⁷ Bakara, 2/186

¹⁶⁸ Neml, 27/42

¹⁶⁹ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 333

¹⁷⁰ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 334

¹⁷¹ Kâf, 50/38

¹⁷² İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 335-336

tanınmazlar. Gök ehli dışında kimse onları bilemez. Bu dört kişiden birini Hak Teâlâ şu sözünde istisnâ eylemiştir: “*Sûr’a üflenmiş, göklerde ve yerde olan (korkudan) bayılmışlar; ancak Allah’ın dilediği sarsılmamıştır...*”¹⁷³ Bu dört kişiden ikincisinin uçsuz bucaksız, sınırsız ilmi ve yüce makâmı vardır. Üçüncünün de sınırsız, çok yüce himmeti vardır. Dördüncünün ise kendisinin hiç bir irâdesi olmaksızın elinden çok işler ortaya çıkar. Bu dört kimsenin yüce mertebeleri gökleri kaplamıştır. Biri Hz. **Resûlüllâh** (s.a.v.) kalbi üzere, biri Hz. **Şuayb** (a.s.) kalbi üzere, biri Hz. **Sâlih** (a.s.) kalbi üzere ve biri de Hz. **Hûd** kalbi üzeredir. **Muhyiddin ibn Arabî**: “Evliyâda bunlar gibi kimse yoktur. Elhamdülillâh, *Dimaşk*’ta bunlarla buluştum ve tanıdım. Ama bir kere daha önceki zamanda *Endülüs*’te buluşmuş ve o vakit de bilmişim. Sonra *Dimaşk*’ta buluşunca hâlîme çok şükrettim” der. **İbn Arabî**’nin bildirdiğine göre bu dört kişiden birine **Azrâil**, birine **Cebrâil**, birine **Mikâil** ve birine de **İsrâfil** nezâret eder. Bunlardan biri Allâh’a amâ’ (ahadiyyet veya vâhidiyyet mertebesinde) iken, biri arşa nisbetle, biri semâyâya nisbetle ve biri de yeryüzüne nisbetle ibâdetinde bulunur. Böylece bütün kâinâtın ibâdeti, bu dört kişi üzerinde toplanmış olur.¹⁷⁴

RICÂLÜ SALAVÂTİ’L-HAMS: Beş kişidirler. Bunların her biri bir farîzaya mahsus olup, gece olsun, gündüz olsun, hiç bir namazda gevşeklik ve tembellik göstermezler. Hattâ bâzen keşf vâki olur ve gerçekte öyle olmadığı halde namaz ona cisim sûretinde görünür ve o da öyle tahayyül eder. **Muhyiddin ibn Arabî** der ki: “**Sâlih b. el-Berberî** bunlardan idi. Ona kavuşup onunla arkadaşlık ettim ve çok faydalar gördüm. Fas şehrinde de **Ebû Abdillâh el-Mehdî** bunlardan idi; onunla da arkadaşlık ettim.” Yine ona göre: “*Namaz, benim gözümün nûru kılındı*”¹⁷⁵ hadîsi ve “*Namazları ve orta namazı koruyun...*”¹⁷⁶ âyeti, Allâh’ın âlemin varlığını kendileriyle hıfz ettiği bu kimselerden bahseder ki bunlar gece-gündüz namaz kılmaktan geri durmazlar.¹⁷⁷

Buraya kadar anlatılanlardan başka *ricâlü’l-gayb*den on sekiz kişi daha vardır ki Hak Teâlâ’nın emriyle sürekli kerâmetler izhâr ederler. Olağanüstü olaylar onlardan sâdır olur. **İbn Arabî**, Şeyh **Ebû Medyen**’in bunlardan olduğunu söyler ki bu zat, arkadaşlarına şöyle derdi: “Nasıl ki insanlar Allâh’a muhâlefetlerini açıkça ortaya koyuyorlarsa, siz de ona olan muvâfakatınızı açıkça belirtiniz. Allâh’ın size bahşettiği, görünen (zâhir olan hârikulâde hâdiseler) ve görünmeyen nîmetlerini (maârif-i ilâhiyye) siz de onlara gösteriniz.” Bu on sekiz kişilik zümreden olanların zuhurları Allah ile ve kıyamları da Allah hukûku ile olup olağanüstü hâdiseler onlar için sıradan olaylar hâlini almıştır. Şu iki âyet onların hallerinden bahseder: “...’Allah!’ de ve onları bırak; daldıkları bataklıkta oynaya dursunlar.”¹⁷⁸ “Sonra ben onları açıkça dâvet ettim.”¹⁷⁹ Bu on sekiz zâtı zâhiren ve bâtinen Allah’tan başka kimse bilemez.¹⁸⁰

¹⁷³ Zümer, 39/68

¹⁷⁴ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 315-317

¹⁷⁵ Benzer bir metin için bk.: Nesâî, Nisâ, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, ss. 128, 199, 285

¹⁷⁶ Bakara, 2/238

¹⁷⁷ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 334-335

¹⁷⁸ En’am, 6/91

¹⁷⁹ Nûh, 71/8

¹⁸⁰ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 308-312. Krş.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 381 (Bursevî’nin *Faslü’l-Hitâb* adlı eserinin 329. sayfasından naklen)

Ayrıca *ricâlü'l-gayb*den bir kişi daha vardır ki Allah'tan başka her şeye gücü yeter. Onu cengâver bir kimseye benzetirler ki bütün askerlerin önüne düşüp düşmanla savaşır ve hiç kimse onu yenemez. Bu kişi hakkı söyler ve adâlet ile hükmeder. Şeyh **Muhyiddin İbn Arabî** böyle bir kimseyi şöyle tanıtır: “Bu makâmın sâhibi, Bağdat'ta benim şeyhim **Abdülkâdir el-Cîlî** idi. Bu makam ona müyesser olmuştur. Hak'tan aldığı kuvvetle halktan herkese karşı gâlip gelirdi. Benim zamânımda bu makâmın sâhibi olan ondan başka bir kimseye erişmedim.” **İbn Arabî**, “*Ve o, kullarının üstünde tam hâkimdir/kahredicidir (kâhir)...*”¹⁸¹ âyetinin bu kimselerden bahsettiğini söyler.¹⁸²

Yine *ricâlü'l-gayb*den bir kişi daha vardır ki rûhânîlik/beşerîlik veya insan oluş/cin oluş arasında mürekkebe ve mütemezzece halde bulunur. Her zamanda bir olur; kendi makâmında başka kimse olmaz. Hz. **İsâ**'ya (a.s.) benzer; ruhla birlikte beşerden hâsıl olur; atası olmaz. Nitekim **Belkıs** cin ile insten hâsıl olmuştur. Zîra şöyle anlatıldı ki **Belkıs**'ın atası cin, babası da ins idi. Onun için bizim katımızda olmuştur. Eğer hem babası, hem de anası cin olsaydı cinler katında doğardı. Bu kişi, iki farklı cinsten olmuştur ki biri rûhullâh, biri de beşerendir; rûhâniyeti baskındır.¹⁸³

Bir kişi daha vardır ki her zamanda bir olur; iki olmaz. Erkek veya kadın olabilir. O, bütün âlemden ve ahvâlinden haber vermekle birlikte, belirli bir yerde de bulunmadığından, onun makâmının nerede olduğunu kimse bilemez. Bâzı ehl-i hâl bu kimseyi *kutub* sanmasına rağmen gerçekte *kutub* değildir.¹⁸⁴

Her nefeste hâli değişen bir kişi daha vardır ki hiç bir an bir menzilde ve bir mertebede karar kılmaz. Ricâllullâh arasında bundan daha acâip halli biri bulunmamakla birlikte, mârifette de ondan daha kâmil kimse yoktur. **Muhyiddin İbn Arabî**: “Ben bu kimseyi gördüm. Bana hayli faydası dokundu. Alâmeti, farz namazları kılarken bütün organlarının Allah korkusundan titremesidir” der. **İbn Arabî**, bu kimse için “...*Ona benzer (misl) hiçbir şey yoktur; o işitendir, görendir*”¹⁸⁵ ve “*Sonra tekrar size onları yenme imkânı verdik...*”¹⁸⁶ âyetlerini delil gösterir.¹⁸⁷

Muhyiddîn İbn Arabî, buraya kadar anlatılan gayb erenlerinin sayılarının belli olduğunu, aşağıda kaydedeceğimiz kimselerin ise sayılarının belli olmadığını¹⁸⁸ ifâde eder:

¹⁸¹ En'âm, 6/18

¹⁸² İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 326-327. Bu kişinin özellikleri, daha önce anlattığımız *havâriyyûn* zümresinden olan kimseye çok benzemekle birlikte İbn Arabî bu ikisini birbirinden ayırmıştır.

¹⁸³ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 327-328

¹⁸⁴ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 328

¹⁸⁵ Şûrâ, 42/11

¹⁸⁶ İsrâ, 17/6

¹⁸⁷ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 330-331

¹⁸⁸ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 330-331

MELÂMÎYYE:¹⁸⁹ Bâtınlarında olanların zâhirlerinde görünmediği tâifedir. Tarîkat ehlinin efendileri ve efendilerinin imamları bunlardır ki Hz. Resûlullâh (s.a.v.) bu gruptandır. Bunlar, her işi yerli yerince yapan bilge (hakîm) kimselerdir. Sebeplere sarılmanın gereksiz olduğu yerde esbâbı terk ederler ve Hak Teâlâ'nın terbiyesinden kesinlikle uzak kalmazlar. Zîra Cenâb-ı Hak, sebebi yarattığı yerde onu ortadan kaldırır. Sebebin koyucusu Allâhü Teâlâ olduğu gibi, ortadan kaldırıcısı da odur. Ne var ki bu nefy (sebebi ortadan kaldırma) hâlinde kalmakta ısrâr eden kimseler, şirk ve ilhâd içinde kalırlar. Bu nedenle bu halden kurtulmak gerekmektedir. Bu *melâmiyye* grubuna giren kimselerin sayıları değişkendir; yâni çoğalıp azalabilir. Ancak kaç kişi oldukları meçhûl olup, efendilerinden başkası onları tanınmaz.¹⁹⁰

RİCÂLÜ'L-MÂ: Bunlar, Hak Teâlâ'ya denizlerin ve ırmağların dibinde ibâdet eden kimselerdir. **Muhyiddin ibn Arabî** şunları anlatır: “**Ebu'l-Bedr et-Tümâşikî el-Bağdâdî** yüce ve kendisine güvenilir kimselerdendir. Onun haber verdiği göre, Şeyh **Ebû Saîd b. Şiblî**, tarîkatta mâhir biriydi. Ondan önce ve zamânında onun benzeri yoktu. O der ki: “Birgün *Dicle* ırmağının kenarında duruyordum. ‘Acabâ Allâhü Teâlâ'nın kullarından su içinde durup da ibâdet eden kimseler var mıdır?’ diye bir düşünce hatırıma geldi ve bu fikir beni iyice merâka sevk etti. Tam o sırada birden bire suyun ikiye yarıldığını ve içinde birisinin durmakta olup bana: “Ey **Ebû Saîd b. Şiblî!** Allâhü Teâlâ'nın nice kulları vardır ki su içinde ibâdet ederler; işte ben onlardanım” dediğine şahid oldum. Sonra o kişi geri suyun içine girip gözden kayboldu.” Bu olayın üzerinden daha on beş gün geçmeden, aynı durum **Ebu's-Suûd** adındaki başka bir zâtın da başına gelmiş ve hâdiseyi olduğu gibi **İbn Arabî**'ye anlatmıştır.¹⁹¹

EFRÂD: Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mükemmel bir şekilde tâbi olma netîcesinde *ferdiyyet*¹⁹² tecellîsine mazhar olan¹⁹³ bu kimseler, *kutub* dâiresinden hâriç olup¹⁹⁴ din dilinde (lisân-ı şer') mukarreb olanlardır. Bunların gökteki meleklerle nazarları ve kendilerinden başka kimselere keşifleri vardır ki **Hızır** (a.s.) bu gruptandır. Bunların sayıları hiç belli olmayıp, **Muhammed b. Kaîd el-Evânî** ve **Abdülkâdir el-Cîlî** bu tâifedendir. Bunlara *mukarrebü'l-hazret* de derler.¹⁹⁵ *Aktâb* ve *efrâd*dan olanlar, ölen bir kimsenin kabirdeki durumuna muttali olabilirler.¹⁹⁶

¹⁸⁹ Muhyiddîn ibn Arabî, burada *melâmiyye* kavramını, yaygın anlamda inzivâ (halvet) hâlindeyken, aralarında gizli bir zühdi terbiye uygulayarak çoğunlukla başkalarının eleştirisini ya da ayıplamasını dâvet eden dış davranışlarından dolayı *melâmiyye* adı verilen bir derviş fırkasının adı olarak kullanmayı; bâtinî doktrinlerini kendine saklayan, sırlarını halka, hattâ birbirlerine bile aslâ açmayan, kendi deyişle sûfilerin en üstünü karşılığı olarak kullanmaktadır. Bk.: el-Affî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, ss. 102

¹⁹⁰ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 341-342. Krş.: el-Cürçânî, et-Ta'rîfât, s. 101; el-Affî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, ss. 102-103

¹⁹¹ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 355-356

¹⁹² *Ferdiyyet*: ‘Zât, irâde ve kavî'in mecmûnunun tecellî makâmı. Geniş bilgi için bk.: Konuk, *Fusûs Şerhi*, c. II, ss. 332-337; c. III, s. 78; c. IV, ss. 317-324, 340-348, 369-370

¹⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 154

¹⁹⁴ Bk.: Gümüşhânevi, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 323

¹⁹⁵ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 357-358. Krş.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 153-154 (Bursevî'nin *Fasli'l-Hitâb* adlı eserinin 345. sayfasından naklen)

¹⁹⁶ Konuk, *Fusûs Şerhi*, c. I, s. 35

ÜMENÂ: *Melâmîler* tâifesinden olup içlerindeki kemâlâtı dışa vurmazlar. Hepsi de *fütüvvet*¹⁹⁷ ehli kimselerdir; dünyâ ve dünyâlığı sevmezler. *Melâmîlik*,¹⁹⁸ doğruluk ve cömertlikle olur. Onlar, hallerine ve amellerine hiç kimsenin vâkıf olmasını istemezler; hazîne gibi hep gizli kalmak isterler.¹⁹⁹ *Melâmîler*, üzerlerindeki rütbeyi açığa vurmaktan talebelerine *fütüvveti* devrederler.²⁰⁰ İçlerine tevdi edilen ilâhî sırları ve hakikatleri, ehlerinden başkasına ifşâ etmediklerinden dolayı bunlara *ümenâ* ismi verilmiştir.²⁰¹

İbn Arabî'nin bildirdiğine göre *ümenânın* durumlarının nasıl olduğu başkaları tarafından bilinmez. Zîrâ tıpkı sıradan halk gibi onlar da îmanın gereklerini yerine getirip Allâh'ın emrettiği ve nehyettiği konularda titizlik gösterirler ve farzlara riâyet ederler. Onların hal ve makamları ancak kıyâmet günü diğer insanlara mâlum olacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Muhakkak ki Allâh'ın emin olan kulları vardır*”²⁰² buyurmakta ve **Ebû Ubeyde b. Cerrâh** hakkında da “*Muhakkak ki o, bu ümmetin emînidir*”²⁰³ demektedir.²⁰⁴

KURRÂ: Bunlar Allah ehli olup Kur'ân-ı Kerîm okumaları sâyesinde onun özel dostluğunu kazanan (hâssa) kimselerdir. Peygamber (s.a.v.) onlar hakkında “*Kur'an ehli olan kimseler, ehlullâh ve onun özel dostlarıdır (hâssa)*”²⁰⁵ buyurmuştur. Zîrâ onlar Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek ve onun hükümleriyle amel ederek korumakta, ezberleme ve amel etme yoluyla da onu izhâr etmektedirler. **İbn Arabî**'nin bildirdiğine göre **Ebû Yezîd el-Bistâmî** bu kimselerdendi. Nitekim **Ebû Mûsâ ed-Dübeylî** onun hakkında: “O vefât ettiği anda bile Kur'ân'ı açıktan okuyup durmaktaydı” demiştir. Kur'an ahlâkıyla ahlâklanan kişi Kur'an ehli olur; Kur'an ehli olan da ehlullâh olur.

¹⁹⁷ *Ahîlik* ve *fütüvvet* için bk.: Ebû Abdîrahmân es-Sülemî, *Kitâbü'l-Fütüvve (Tasavvufta Fütüvvet)*, Terc.: Süleyman Ateş, Ankara, 1977; Ebû'l-A'lâ el-Afîfî, *el-Melâmetiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, Kahire, 1942; Doç. Dr. Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, Ankara, 1998; *Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkâr*, Hazırlayanlar: Neşet Çağatay, Şevki Güler, Nabi Dinçer, Ankara, 1973; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahîlik*, Ankara, 1974; Akyüz, *İslâm Târîhi Dersleri*, III. baskı, Ankara, 1988, ss. 45-47; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, ss. 211-216; Abdülbaki Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmûası*, c. XI, İstanbul, 1949-1958; Franz Taeschner, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)”, Terc.: Doç. Dr. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmûası*, c. XV, Ekim 1953-Temmuz 1954, No: 1-4, İstanbul, 1955, ss. 3-32; Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kara, “Fütüvvet-Melâmet Münâsebeti”, *Türk Kültürü ve Ahîlik XXI. Ahîlik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, (Kırşehir, 13-15 Eylül 1985), İstanbul, 1986, ss. 187-195; Doç. Dr. Saadettin Kocatürk, “Fütüvvet ve Ahîlik”, *Türk Kültürü ve Ahîlik XXI. Ahîlik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, (Kırşehir, 13-15 Eylül 1985), İstanbul, 1986, ss. 13-47; Ahmet Tabakoğlu, “Sosyal ve İktisâdî Yönleriyle Ahîlik”, *Türk Kültürü ve Ahîlik XXI. Ahîlik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, (Kırşehir, 13-15 Eylül 1985), İstanbul, 1986, ss. 49-72

¹⁹⁸ *Melâmîlik* için bk.: Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*; el-Afîfî, *el-Melâmetiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*

¹⁹⁹ Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, ss. 46-47; Ayrıca bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 502

²⁰⁰ Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 323

²⁰¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 502

²⁰² Bu mânâyâ benzer bir hadis metni şöyledir: “*Muhakkak ki Allâh'ın yeryüzündeki şahidleri, Allâh'ın emin kullarıdır (ümenâ).*” Bk.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 200

²⁰³ Hadîsin metni şu şekildedir: “*Muhakkak ki her ümmetin bir emîni vardır. Bu ümmet(-i Muhammed)in emîni de Ebû Ubeyde'dir*” Bk.: Buhârî, *Fazâilü's-Sahâbe*, 21; Meğâzî, 72; Tirmizî, *Menâkıb*, 32; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 18; c. III, ss. 125, 133, 212, 287

²⁰⁴ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 362-364

²⁰⁵ İbn Mâce, *Mukaddime*, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, ss. 167-168, 242

Zîrâ Kur'an Allâh'ın kelâmıdır; onun kelâmı onun ilmidir ve onun ilmi de onun zâtıdır. İşte bu makâma nâil olanlardan biri de **Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî'** dir.²⁰⁶

SÜCÛDÜ'L-KALB: Kalbin, Allâhü Teâlâ'yı müşâhede ettikten sonra yalnızca onunla meşgul olması netîcesinde bütün duyulardan gelen çağrılarını bir yana bırakarak Cenâb-ı Hakk'ın varlığı için yok olmasıdır (fenâ fillâh).²⁰⁷

İbn Arabî'nin bildirdiğine göre, Allâh'ın nice kulları da vardır ki şanları yüce, ömürleri uzun ve öldüklerinde bile secde eden bir kalb sâhibidirler; ancak onların kalblerinin secde etmekte olduğu aslâ bilinemez. Sürekli secde eden kalbe sâhip olan bu kimseler, artık ondan sonra başını secdeden bir daha kaldıramazlar. Evliyânın çoğu, kalbin, bir halden başka bir hâle kolayca dönüşebilme özelliğinden dolayı “kalb” adını aldığı görüşündedir. Bu makâma sâhip olan kimse, -halden hâle girse bile- artık kalbi sürekli secde hâlidir. **Sehl b. Abdullâh** kendini ibâdete tam adanmış olduğu bir haldeyken şeyhinin huzûruna girdiği zaman ona: “Kalb secde eder mi?” diye sormuş ve şeyhi de: “İlelebed” buyurmuştur. Bunun üzerine **Sehl**, onun hizmetine girer.²⁰⁸ **İbn Arabî'**nin bir başka yerde kaydettiğine göre *sücûdü'l-kalb* sâhibi olan kimseler, Allâhü Teâlâ'nın, kendileri için evini temizlemesini Nebî'sine (a.s.) emrettiği kimselerdir. Zîrâ o, elçisine şöyle seslenmektedir: “...ve tavâf edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temizle!”²⁰⁹ “Sen Rabb'ini hamd ile tesbîh et ve secde edenlerden ol!”²¹⁰ burada Cenâb-ı Hak, nebîsinin başını secdeden aslâ kaldırmamasını emretmektedir ki bu da ancak sürekli secde eden bir kalbe sâhip olmakla mümkün olur. “Ve Rabb'ine kulluk et ki sana yakîn (kesin bilgi) gelsin.”²¹¹ Bu demektir ki; böylece yakînî irfâna erebilir, böylece de secde edenin kim olduğunu ve kime secde ettiğini anlarsın. O zaman öğrenirsin ki sen, kâdir-i mutlak olan Cenâb-ı Hakk'ın elinde musahhar kılınmış bir âletten ibâretsin; o seni seçmiş, seni temizlemiş ve tüm sıfatlarıyla seni donatmıştır. Bahşettiği bu sıfatları sâyesinde senden, kendi zâtına secde etmeni istemektedir.²¹²

AHBÂB (MAHBÛBÛN ve MUHİBBÛN): Allâhü Teâlâ'nın, haklarında: “...Allah yakında öyle bir kavim getirecek ki (O) onları sever, onlar da O'nu severler...”²¹³ buyurduğu bu kimselerin “*muhîbbûn*” oluşları Allah'a mübtelâ olmalarından; “*mahbûbûn*” oluşları ise sevilme için seçilmiş ve tercih edilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Şu halde *ahbâb* tâifesinden olanlar ikiye ayrılırlar: Bir kısmı (*mahbûbûn*), ilk önce Allah'ın kendilerini sevdiği kimselerdir. İkinci kısma (*muhîbbûn*) girenleri ise Cenâb-ı Hak, Allâh'a itaat olarak peygamberine itaate sevk etmiştir. İşte bu itaat, Allâh'ın onlara olan sevgisini doğurur. Nitekim Allâhü Teâlâ: “Allâh'ın peygamberine itaat eden, Allâh'a itaat etmiş olur”²¹⁴ buyurmaktadır.²¹⁵

²⁰⁶ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 365

²⁰⁷ Gümüşhânevî, *Camîu'l-Usûl Zeyli*, s. 339

²⁰⁸ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 366

²⁰⁹ Hac, 22/26

²¹⁰ Hicr, 15/98

²¹¹ Hicr, 15/99

²¹² İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 457-458

²¹³ Mâide, 5/54

²¹⁴ Nisâ, 4/80

²¹⁵ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 367-371

Nitekim **Zünnûn el-Mısırî** (245/859) de: “Allah için sevgi besleyen kimsenin alâmetleri; onun habîbine [Resûlüllâh’a (s.a.v.)] ahlâkı, fiilleri, emirleri ve sünnetleri husûsunda tâbi olmaktadır”²¹⁶ sözüyle buna işâret etmektedir.

AHİLLÂ: Allâhü Teâlâ’nın kendilerini dost edindiği kimseler olup, sayıları artıp eksilmekle birlikte kaç kişi oldukları tam olarak bilinmemektedir. “...ve Allah İbrâhim’i dost edinmişti”²¹⁷ âyetinin kendilerine işâret ettiği bu kimselerden biri olan Hz. **Ebû Bekir**’i (r.a.) Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle tavsîf etmektedir: “Eğer ben kendime insanlardan (ümmetimden) bir dost edinecek olsaydım, muhakkak ki **Ebû Bekir**’i dost edinirdim; ama sizin arkadaşınız (**Ebû Bekir**) Allâh’ın dostudur.”²¹⁸ Birbirini dost edinme, mahlûklar arasında değil, ancak Allah ile kulu arasında doğru olur ki bu, onunla bir olma makâmıdır. Bununla birlikte **ahillâ** isminin, mü’min olsun, kâfir olsun, insanlar için de kullanıldığı görülmektedir: “O gün, dostlar birbirlerine düşmandırlar; ancak takvâ sâhipleri hâriç.”²¹⁹ Burada dostluk, muâşeret mânâsıdır. Nitekim “Kişi, dostunun dîni üzeredir”²²⁰ buyrulmaktadır.²²¹

MUHADDESÛN: Allâhü Teâlâ ile özel bir biçimde konuşan bu kimseler iki sınıfa ayrılırlar: Bir grubu Hak Teâlâ ile perde arkasından konuşurlar. Nitekim: “Allah bir insanla, ancak vahiyyle ya da perde arkasından konuşur...”²²² âyet-i kerîmesi bunlara işâret eder. Diğer grubun ise kalplerine veya kulaklarına melekler bir şeyler söylerler veya onlar bunu yazılı olarak görürler. Bu sınıftaki kimseler ne kadar çok riyâzet ve mücâhede yaparlarsa mânevî halleri o kadar yücelir. **Muhaddesûn**dan olan her bir kimseyle, hâline uygun bir ruh konuşur ve bu zümreden olan bir kimse, kendisinden başka kaç **muhaddes** olduğunu bilemez. Bu konuşma, kişinin nefsini temizlemesi, vukûf hâlinde ihlâslı bulunması, bedenî mizâcın üzerine çıkıp yükselerek Allâhü Teâlâ dışındaki tüm unsurlardan ve erkândan kurtulabilmesi netîcesinde gerçekleşmektedir. Burada kulun Allah ile veya Allâh’ın kul ile konuşması, lisânen bir tekellüm değildir. Bu duruma işâretle Cenâb-ı Hak buyurur ki: “...O mübârek yerdeki vâdinin sağ kıyısındaki ağaçtan kendisine şöyle seslenildi: Ey Mûsâ! Âlemlerin Rabbi Allah benim, ben.”²²³ “...ve Allah Mûsâ’ya (kendine has) bir konuşma ile konuştu.”²²⁴ Allâhü Teâlâ, buradaki konuşmanın yüceliğini, masdar ile tekid etmektedir. “...Onu yanına al ki Allâh’ın sözünü işitsin...”²²⁵ âyeti de, eşyânın kendi arasındaki konuşmayı değil, Hak’tan eşyâya gelen bir konuşmayı duyan kimseleri ifâde etmektedir. Çünkü eşyânın kendi arasındaki konuşmalar, birtakım nisbetlerden ibârettir ve bu, gerçekte varlığı bulunmayan yokluk hükmündeki bir iştir. Nitekim buna işâretle Hz. Peygamber (s.a.v.): “Muhakkak ki Allah kulunun dili üzeredir; ‘Allah kendisine hamd eden kimseyi duyar’

²¹⁶ es-Sülemî, *Tabakât*, s. 21

²¹⁷ Nisâ, 4/125

²¹⁸ Buhârî, Salât, 80; Menâkıbü’l-Ensâr, 45; Fazâilü’s-Sahâbe, 3, 5; Ferâiz, 9; Müslim, Mesâcid, 28; Tirmizî, Menâkıb, 14; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Dârimî, Ferâiz, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 270; c. III, s. 17; c. IV, ss. 4-5

²¹⁹ Zuhruf, 43/67

²²⁰ Tirmizî, Zühd, 45

²²¹ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 371-374

²²² Şûrâ, 42/51

²²³ Kasas, 28/30

²²⁴ Nisâ, 4/164

²²⁵ Tevbe, 9/6

*buyurmuştur*²²⁶ demektir. İlâhî konuşmanın eşyâ seviyesinden olması netîcesinde, onu duyup anlayabilen kimse için daha açık olarak ortaya çıkmaktadır ki bu, eşyâda bizimle konuşanın o (Allah) olduğuna delâlet etmektedir. **İbn Arabî**'nin bildirdiğine göre Hz. **Ömer b. el-Hattâb** (r.a.) bu gruptan idi.²²⁷ **İbn Arabî**'nin zamânında da **Ebu'l-Abbâs el-Haşşâb** ve *Maarra* denilen yerde bulunan *Ömer b. Abdülazîz tekkesindeki Ebû Zekeriyâ el-Bicâî* de bu gruptandır.²²⁸ Bu zümrenin Allah ile konuşmaları gündüz olursa *muhâdese*, gece olursa *müsâmere* adını alır. Bu konuşma esnâsında Allâhü Teâlâ ile kul arasında zâhirî ve bâtınî olarak karşılıklı soru-cevap gerçekleşir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mîraç gecesi Cenâb-ı Hak ile konuşması *müsâmere*, Hz. Mûsâ (a.s.) ile Allah arasında *Tur* dağında gerçekleşen konuşma ise *muhâdese* örneğidir.²²⁹

Sûfilerden **el-Hakîm et-Tirmizî** (295/888) bu zümreyle ilgili olarak şunları anlatır: "**Mükelle**m ve *muhaddes* olanlar, bu dereceye ulaştıklarında nefslerinin vesvesesinden endişe etmezler. Nasıl ki nübüvvet şeytanın ilkâsına karşı korunmuş (mahfûz) ise aynı şekilde mükâleme ve muhâdese makâmı da nefsin ilkâsına ve fitnesine karşı korunmuş (masûn); Hak ve sekînet ile çevrelenmiştir. Zîrâ sekînet, mükelle ve muhaddes ile nefsi arasında bir perdedir." Yine aynı zâta: "**Muhaddesûn** kötü sondan korkar mı" diye sorulduğunda: "Onların korkusu, ara sıra zihne takılıp kaybolan bir tür endişe ve telâştan ibârettir. Zîrâ Allâhü Teâlâ, onlara verdiği nimetlerin sıkıntı vermesini istemez."²³⁰ **Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî** bu konuda şunları söyler: "Allah, halka sırlarını açmak ve halkın da sırlarını kendisine açması için onları yarattı. Allah şöyle buyurmuştur: "Ben sizi, sırrınızı bana açasınız diye yarattım. Eğer bunu yapamazsanız benimle konuşun! Bunu da yapamazsanız bana münâcâta bulunun. Bunu da yapamazsanız bâri beni dinleyin!"²³¹

İmâm-ı Rabbânî de Allâhü Teâlâ'nın kul ile ve kulun da Allah ile konuşabileceği fikrini kabul etmektedir. Ancak bu konuşma ve işitme, harfsiz ve kelimesiz, yâni keyfiyetsiz bir kelâm ve işitme ile gerçekleşir. Zîrâ Cenâb-ı Hak, zamansız ve keyfiyetsiz konuşma ve işitme sâhibidir. Kelâmın kuldand gelmesi rûhânî bir ilkâ ile ve yine kuldand sâdır olan duyma ise kulun bütün varlığıyla kulak (duyma organı) veya dil (konuşma organı) olması netîcesinde gerçekleşir. Nitekim "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" hitâbını Hz. Âdem bütün zerreleriyle, külliyetiyle ve vâsıtasız olarak duyup cevâbını vermiştir. Ancak, rûhâniyet yoluyla gönle düşüp alınan mânâ, insanın içinde bulunduğu misâl âlemi formuna bürünüp düzenli harf ve kelimeler sûretiyle de belirebilir. Böylece bu telakkî ve ilkâ, duymak ve lafzî kelâm görünümüne girer. Zîrâ isterse o mânâ keyfiyetsiz olsun, her mânânın bu âlemde bir sûreti vardır. Ancak keyfiyetsiz olan mânânın sûreti, az önce anlatıldığı gibi yine keyfiyetsiz olur.

²²⁶ Buhârî, Ezân, 52; Deavât, 59; Müslim, Salât, 25; Ebû Dâvud, Salât, 68; Tirmizî, İmâmet, 16; İbn Mâce, İkâmet, 13; Dârimî, Salât, 40; İmâm-ı Mâlik, *Muvatta'*, Cemâat 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 95; c. II, s. 18; c. III, s. 3; c. IV, s. 57; c. V, s. 343; c. VI, s. 87

²²⁷ Hz. **Ömer**'in (r.a.) *muhaddes* oluşunun örnekleri için bk.: Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, Terc.: Hasan Kâmil Yılmaz, (*İslâm Tasavvufu*), Altınoluk Yay., İstanbul, 1996, ss. 132-133, 314

²²⁸ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 374-378

²²⁹ el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, ss. 531-532

²³⁰ es-Sülemî, *Tabakât*, s. 220

²³¹ et-Tûsî, *el-Lüma'*, s. 342

İşte *muhaddesûn*dan olan bâzı irfan sâhiplerinin kelâmları ve işitmeleri keyfiyetsiz mertebeye bağlı olup rûhânî telakkî ve ilkâ türündendir.²³²

İmâm-ı Gazzâlî'nin verdiği bilgilere göre âriflerden bir zat, *muhaddesûn* zümresinden birine bir mesele sormuş; o da önce sağına bakıp: "Allah rahmet etsin, ne dersin?" demiş; sonra soluna ve daha sonra da kendi göğsüne bakıp aynı sözü tekrarlamıştı. Nihâyet daha önce hiç duyulmamış garip bir sesle cevap vermişti. Bu hareketlerin hikmeti kendisine sorulduğunda ise şunları söylemiştir: "Sorduğun sorunun cevâbını bilmiyordum; solumdaki meleğe sordum, bilemedi. Daha âlim olan sağımdaki meleğe sordum; o da bilemedi. Bu kez kalbime teveccüh ettim ve sana verdiğim cevâbı kalbimden aldım; kalbim her iki melekten de daha âlim çıktı." İşte bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.): "*Muhakkak ki ümmetimden muhaddesler vardır ve Ömer onlardandır*"²³³ hadîsinin mânâsı dâhilindedir.²³⁴

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (1176/1762) de melekût âlemindeki bâzı ilim kaynaklarının Allah tarafından *muhaddesûna* açıklandığını; Cenâb-ı Hakk'ın peygamberin şerâti ve insanlığın kurulu düzeninin ıslâhı için hazırlamış olduğu birtakım bilgileri, *muhaddesûn*un, henüz peygambere o doğrultuda vahiy gelmeden önce aldığını anlatmaktadır. Ona göre, bir kimsenin rüyâsında, melekût âleminde olmasına karar verilmiş birçok hâdiseyi, henüz daha meydana gelmeden önce görmesi mümkündür. *Muhaddesûn*un özelliklerinden biri de pek çok konuda onların görüşleri doğrultusunda âyetler nâzil olmasıdır. Nitekim Resûlüllâh'ın (s.a.v.) rüyâsında, kendine ikrâm edilen sütü kana kana içtikten sonra, **Hz. Ömer**'e (r.a.) vermesi de *muhaddes* oluşunun alâmetidir.²³⁵

SÜMERÂ: Buğday renkli esmerler anlamına gelen bu tâbirle kastedilen kimseler, aslında *muhaddesûn* zümresinden bâzı özel kişiler olup sayıları belli değildir; sürekli artıp eksilebilirler. "...(*Yapacağın iş(ler) hakkında onlarla müşâvere et!...*)"²³⁶ âyet-i kerîmesi bunlara işâret etmektedir. *Sümerân*ın konuşmalarının *muhaddesûn*dan farkı, bunların ruhlar aracılığıyla değil, şu âyette de işâret edildiği gibi doğrudan Allah ile konuşmalarıdır: "...(*Yaratma iş(ini) düzene koyanlar, âyetleri açıklarlar...*)"²³⁷ İşte bu kimselerin esmâ-i ilâhiyye bakımından buldukları yerleri, *el-Müdebbir* ve *el-Mufassıl* isimleridir. *Sümerâ*, bu makamda gizli olarak bulunmaktadır; görülüp bilinemezler.²³⁸

VERESE: Nefsine zâlim olanlar, nefesine karşı orta yollu davrananlar (muktesid) ve hayır işlemeyi nefsinin önüne koyup hayra koşanlar olmak üzere üç sınıftan oluşan bu kimseler hakkında Allâhü Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Sonra Kitâb'ı kullarımız arasından seçtiklerimize mîras verdik. Onlardan kimi nefesine zulmedendir;*

²³² İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, c. II, ss. 123-124

²³³ Hadîsin metni şöyledir: "*Muhakkak ki sizden önceki ümmetlerin muhaddesleri olan insanlar vardır. Ümmetimden de Ömer onlar(muhaddesûn)dandır.*" Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, 6; Enbiyâ, 54; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 55

²³⁴ el-Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 28

²³⁵ ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, c. II, s. 288

²³⁶ Âl-i İmrân, 3/159

²³⁷ Ra'd, 13/2

²³⁸ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 378-379

kimi orta gidendir; kimi de Allâh'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lütuף budur."²³⁹ Peygamber (s.a.v.) de bunları: "Âlimler, peygamberlerin vârisleridir (verese)"²⁴⁰ diye tanıtmıştır.

Şeyh **Ebû Medyen** bu makamla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Mürîdin irâdesindeki doğruluğun alâmeti, halktan uzaklaşmasıdır. Halktan uzaklaşmasının doğruluğunun alâmeti de varlığının Hak için olmasıdır. Varlığının Hak için olmasının doğruluğunun alâmeti ise halka geri dönmesidir." İşte bu da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vâris olan kimsenin hâlidir. Zîrâ Nebî (s.a.v.), *Hıra* mağarasında halvete çekilerek orada kendini yalnızca Allâh'a vermiş, evini ve âilesini terk ederek Rabb'ine doğru kaçıp sığınmıştır. Cenâb-ı Hak birden bire onu yakaladıktan sonra ise mürşid ve resûl olarak kullarına geri göndermiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kâmil vârisi olabilmek için ilim, amel ve hâl bakımından tam donanımlı olmak gerekmektedir. Bu üç grup *vereseden* nefsinin karşı zâlim olanlara, **Ebu'd-Derdâ** ve benzerleri misâl olarak gösterilir ki bunlar, âhirette mutlu olabilmek için kendilerine zulmederler. Resûlullah (s.a.v.) onun gibiler için: "*Muhakkak ki nefsinin senin üzerinde hakkı vardır ve gözünün (ayn) de senin üzerinde hakkı vardır*"²⁴¹ buyurmuştur. İnsan sürekli olarak oruç tutar, gece boyunca ibâdet edip hiç uyumazsa, nefsinin ve gözünün hakkını vermeyip zulmetmiş olur ki bu durum şer'-i şerîf tarafından yerilmiştir. İkinci grup *verese* de nefsinin yüklediği yükümlülükleri yerine getirmesi ve Rabb'ine hizmet etmesi husûsunda ona yardımcı olmak amacıyla dünyâ rahatı bakımından nefsinin hakkını veren kimselerdir. Azîmet ile ruhsat arasında kendilerine orta bir yol tuturan bu kimseler, iyi amellerle rahatlık arasında yaşantılarını sürdürürler. *Veresenin* üçüncü grubundan olanlar ise henüz vakti girmeden önce hayırlı bir işte erken davrananlardır. Zîrâ onlara göre eğer o işin vakti girerse, onlara sanki bir farzı mecbûren edâ ediyorlarmış gibi gelir. Bu yüzden onlar, daha namaz vakti girmeden çok önce abdestlerini alıp mescide giderler. Vakit girince de üzerlerine farz olan namazı edâ etme husûsunda öne geçmiş olurlar. Aynı şekilde bu kimseler, zekâtlarını da hemen hesâb edip üzerlerine farz olan ilk vakitte verirler. Diğer bütün hayır işlerinde de aynı şekilde en önde yer alırlar.²⁴²

SONUÇ

Bilindiği gibi, *insan* denen varlık, hem hayvânî ve hem de melekî özellikleri bünyesinde barındıran; yemek, içmek, üremek, vb. gibi bedenî şehvetlerle hayvana; hikmet, adâlet, cömertlik, vb. gibi rûhânî motiflerle de meleğe benzeyen bir yapıya sâhiptir. Kur'ân-ı Kerîm'de buna işâretle; "*Ona iki tepeyi gösterdik*"²⁴³ buyrulmaktadır. Buradaki "*iki tepe*"den maksat; bir bakıma akıl ve hevâ, bir bakıma âhiret ve dünyâ, bir bakıma îman ve küfür, bir bakıma hidâyet ve dalâlet, bir bakıma da Allâhü Teâlâ'nın dostluğu ve şeytanın dostluğu mânâlarına gelmektedir. Nitekim: "*Allah îman edenlerin dostudur; onları karanlıktan aydınlığa (dalâletten/zulümâtan hidâyete/nûra) çıkarır.*"

²³⁹ Fâtır, 35/32

²⁴⁰ Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Hibbân ve el-Hâkim, bu Ebu'd-Derdâ hadîsini sahih olduğunu söyleyerek rivâyet etmişlerdir. (Bk.: Şihâbüddîn ibn Hacer el-Askallânî., *Fethu'l-Bârî*, Beyrut, 1301 H., Kitâbü'l-İlim, c. I, s. 160)

²⁴¹ Buhârî, Savm, 55, 57; Müslim, Sıyâm, 186; Nesâî, Siyâm, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 194

²⁴² İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 379-383; Krş.: İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, c. II, ss. 126-127

²⁴³ Beled, 90/10

Kâfirlerin dostları da tâğuttur; o da onları aydınlıktan karanlığa çıkarır..."²⁴⁴ âyeti bunu açıklar.²⁴⁵ Demek ki Allâh'ın dostluğunu kazanan bir mü'min, onun bir tür özel koruyuculuğunu hak kazanmakta ve dolayısıyla da o dostluk devam ettiği sürece kolay kolay sapkınlığa düşmemektedir. Hattâ bu dostluk sâyesindedir ki insan, yeryüzünde Allâh'ın halîfesi olma²⁴⁶ sıfatını kazanarak meleklerden²⁴⁷ bile üstün bir konuma yükselebilmektedir.²⁴⁸

Mânevî âlemin kendine özgü kânunları çerçevesinde cereyân eden *ricâlü'l-gayb* telakkîsi, çoğu kimsenin bu mânevî dünyâyâ âit bilgilerinin çok az, yetersiz, kısır ve hattâ yanlış olmasından dolayı, oldukça karışık ve karmaşık gibi görünen, netâmeli bir konudur. Dolayısıyla, bu konuya yöneltile ve anlaşılammaktan veya yanlış anlaşılmaktan ortaya çıkan eleştirilere rastlamak mümkündür.²⁴⁹

Seyyid Hüseyin Nasr'ın doktora talebesi olan **William Chittick**, bugün İslâm dünyâsında bulunan iki grup müslüman entelektüelden söz eder: Giderek daha da küçülen bir grup, şöyle veya böyle hâlâ geleneksel dünyâ görüşü içinde yaşarken, diğerleri, Batı modelinde modern eğitim görmüş ve sayıları gittikçe artmakta olan kimseler tarafından yönlendirilmektedirler. Bu iki grup aynı dili konuşmadığı gibi, biri, diğerinin ne söylediği hakkında gerçek bir fikre de sâhip değildir. Çok sayıda müslüman düşünür ise (bunlar üçüncü bir grup olarak değerlendirilebilir) geleneksel ile modern bakış açısı arasında bir yerde durmaktadır ki bu durum da tam bir "kültürel şizofreni" hâlini almıştır.²⁵⁰ İşte bir önceki paragrafta temas ettiğimiz tasavvuf eleştirmenleri ve

²⁴⁴ Bakara, 2/257

²⁴⁵ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa [ez-Zerîa]*, Tahkîk: Ebu'l-Yezîd el-Acemî, Dâru'l-Vefâ, Kahire, 1987, s. 89

²⁴⁶ Bk.: Bakara, 2/30; Sâd, 38/26. Yeryüzünde Allâh'ın halîfesi olmayı hak kazanabilmenin şartlarına dâir geniş bilgi için bk.: er-Râğıb el-İsfahânî, *ez-Zerîa*, ss. 92-100. Ayrıca bk.: Azîzüddîn en-Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, Terc.: Mehmet Kanar, (*Tasavvufta İnsan Meselesi*), Dergâh Yay., İstanbul, 1990, s. 158

²⁴⁷ Meleklerden sürekli Allâh'ı hamd, zikir, tesbih, tenzih ve tehlîl ile meşgul olanlar (*el-Mukarrebûn ve İlliyân*) (Bk.: A'râf, 7/206; Zümer, 39/75; Mü'min, 40/7) bulunduğu gibi; kâinâtın düzenli işleyişinde Cenâb-ı Hakk'ın irâdesinin ve koyduğu ilâhî kânunların yürürlüğe geçmesinde görev alıp yaratılışın devam ve tekâmülünü Allâhü Teâlâ'nın izniyle temin edenler (*el-Müdebbirât*) de vardır. Ayrıca peygamberlere vahiy getiren *Cebrâil*, canları alan *Azrâil*, tabiat kuvvetlerini idâre eden *Mikâil* ve *Sûr*'u üflemeyle görevli *İsrâfil* gibi insanlarla ilgili işlerde doğrudan görevli melekler de bulunmaktadır. Bunların yanı sıra peygamberlere ve sâlih kullara güç veren, sıkıntılı ve üzüntülü anlarda onlara yardıma koşan, (Bk.: Âl-i İmrân, 3/123; Enfâl, 8/9-10) insanlar için Allâh'a duâ etmekte olan, (Bk.: Şuarâ, 26/5; Necm, 53/26; A'râf, 7/156; Mü'min, 40/7-9) insanlara iyi ve hayırlı iş ve davranışları telkîn eden melekler de vardır. (Ayrıntılı bilgi için bk.: Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük-Prof. Dr. Süleyman Toprak, *Kelâm*, III. baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 1996, ss. 381-388) Şu durumda melekler ile *ricâlü'l-gayb* zümresinden olan evliyânın birbirlerine çok benzer sıfatlara sâhip oldukları gözlenmektedir.

²⁴⁸ Bk.: Gölcük-Toprak, *Kelâm*, ss. 385-386

²⁴⁹ Bu tür eleştirilere örnek olarak bk.: Ercüment Özkan, *Tasavvuf ve İslâm*, Anlam Yay., Ankara, 1993, s. 68 vd. "Gavs'lar ve Şeyhler: Yeni Lât'lar, Yeni Uzzâ'lar!" başlığı. Bu durum bâzen öyle boyutlara varabilmektedir ki; *ricâlü'l-gayb* anlayışı, "hayâlî masallar ülkesinin gizli çete hükûmeti" olarak bile nitelenebilmekte (Bu ve benzer eleştirilere tipik bir örnek için bk.: İbrahim Sarmış, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslâm*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1995, s. 184 vd.) ve hattâ başkalarına da örnek teşkil edebilmektedir. (Bk.: Ömer Şevki Hotar, "Tasavvuf-Halüsinasyon", *İktibas*, sayı: 209, Mayıs, 1996, ss. 18-21)

²⁵⁰ Bk.: Chittick, "Gayb Adamları", s. 45

muârizları, kanaatimizce, **Chittick**'in sözünü ettiği müslüman entelektüel tipinden ikinci ya da iyimser bir bakış açısıyla üçüncü gruba dâhil edilebilir. Zîrâ bu tür araştırmacılar, XIX. yy.dan îtibâren tasavvufu, eğer İslâm modern dünyâya girmek zorundaysa, İslâm'dan sökülüp atılması gereken bir tür “öcü” olarak görmüşlerdir. Modernizmin daha yakın zamanlardaki bir dalı, yâni “fundamentalizm” de bu anlayış ile uyum içindedir. Tasavvufî geleneği şiddetle reddeden müslüman modernistler ve katı muhâfazakârlar (fundamentalisler), İslâm'ın bedenine yeni bir hayat türü üflemeğe çalışmaktadırlar ve onlara göre bu hayat soluğu sâdece yabancı kaynaklardan elde edilebilir. Bu anlayıştaki çoğu çağdaş düşünür, İslâm'ın saygınlığını birtakım modern terim ve kavramlarla ortaya koyma gayretleriyle modern dünyânın evren ve insana ilişkin rasyonalistik ve bilimselci dünyâ görüşüyle uzlaşması zor olan bütün İslâmî öğretileri inkâr etmiş veya fütursuzca onlara saldırmıştır. Bu yüzden ya doğruca tekrar Kur'ân'a yönelmişler -ki onu tefsir geleneğinden koparıncâ istediğimiz gibi yorumlamak kolay olur- veya Kelâm'a başvurmuşlardır -ki bu da İslâmî teolojinin en rasyonalistik biçimidir-. İşte modern eğitim almış çoğu müslüman, olgu ve olayları modern dönemin başından beri Batı geleneğini biçimlendirmiş olan dünyâ görüşü doğrultusunda görür ve İslâm'ın kendine has ıstılahları ve fikir sistemi dâhilinde düşünmek bir yana, Batı'ya âit terim, kavram ve düşünce kalıplarının dışına çıkamaz.²⁵¹

Ricâlî'l-gayb telakkîsiyle ilgili olumsuz düşüncelere sâhip kimselere en güzel cevâbı, birkaç asır önce **İsmâil Hakkı Bursevî** (1137/1725) kendine has üslûbuyla şöyle vermektedir: “Genellikle **aktâb**, eskici sûretinde görünürler. Zîrâ halkın zâhir ve bâtın sülûklerinde olan halleri ıslâh ederler. Ve münkirler bu mânâdan gâfildirler. Yâni, vücudlarının bakâsı ve nizâm-ı halleri **ricâlullâh** yüzünden iken, yine onlara mukâbil gelirler ve sebb ederler. Zîrâ onlar ehl-i küfrândır. Ve **ricâlullâh** yüzünden olduğu budur ki, insan-ı kâmil Hakk'ın halifesidir ki, mülk ve melekûtun tasarrufu onlara verilmiştir. Pes hakîkatta onların yüzünden mutasarrıf olan Allâhü Teâlâ'dır. Nazar eyle sultân-ı a'zam ile vekîl-i mutlaka ki, sultânın cemî-i umûru vekil yüzünden vücud bulur ve bundan saltanatta iştirak lâzım gelmez. Belki saltanat birdir ve umûra müdâhale edenler sultânın esmâsının tertîb üzerine mezâhiridir.”²⁵² Ayrıca burada göz ardı edilen önemli bir husus vardır: **Ahmed Avni Konuk**'un *Fusûs* şerhinde de kaydettiğine göre, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) halifesi konumundaki **evliyâ** ve **aktâb** gibi gayb erenleri, ancak Resûlüllâh'ın (s.a.v.) uyguladığı şer'-i şerîf ile hükmederler ve kesinlikle şerîatin hükmünden dışarı çıkmazlar. Ancak onların hallerinde ve davranışlarında birtakım incelikler vardır ki, bu inceliği zevkan, hâlen, ilmen ve mertebeye onların seviyesine yükselemeyenler kavrayamazlar.²⁵³ O halde kişinin anlayıp kavrayamadığı konularda aceleci bir tavırla hemen yanlış hüküm ve sonuçlara varması kendisine bir şey kazandırmadığı gibi, kendileri hakkında yanlış hüküm verilen zatlara da bir şey kaybettirmez.

Yukarıda özellikleri belirtilen **ricâlî'l-gayb**in üzerlerinde taşıdıkları ahlâkî ve mânevî kişilikleri, aslında her müslümanda bulunması gereken ulvî niteliklerden oluşmaktadır. Zîrâ bu kimseler, bütün insanlara karşı iyi niyetli, kendilerine kötülük

²⁵¹ Bk.: Chittick, *a.g.m.*, ss. 47-50

²⁵² Bursevî, *Kitâbü'n-Neîce*, c. I, s. 227

²⁵³ Konuk, *Fusûs Şerhi*, c. III, s. 269. Ayrıca krş.: İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, ss. 374-378; el-Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, ss. 105-106

edenleri bağışlayan, ellerindeki nîmetleri başkalarıyla paylaşan, iyi ve kötü günde herkesin yardımına koşan, sevgi, şefkat ve cömertlik gibi ahlâkî erdemlerle bezenmiş kimselerdir. İşte, herhangi bir müslüman da prensip olarak tüm bu hasletlere sâhip olmalıdır. Başka inanç sistemlerinde de benzer motiflerine rastlanan bu telakkî, müslüman halk kültürünün gelecek kuşaklara aktarılması açısından büyük bir ehemmiyeti hâizdir. **Ricâli'l-gayb** inancı, insanların gönlündeki derûnî-dînî duyguları diri tutmakta ve en dar zamanda bile böyle seçkin şahsiyetlerin imdâda yetişmesi vesîlesiyle ilâhî yardıma kavuşulacağı ümîdini doğurmaktadır. Hattâ bâzı savaşlarda bu gayb erenlerinin nüfûz ve yardımı, inananları düşmana karşı cesâretlendirmekte ve imkânsız gibi görünen çeşitli zaferlerin elde edilmesine vesîle olmaktadır. Nitekim halk arasında bu tür menkabevî olaylar hep anlatıla gelmiştir.

Allah, insan ve âlem üçgeninde, bunların birbirleriyle ilişkileri bakımından oldukça dikkat çekici bir konuma sâhip **ricâli'l-gaybin**, modern insanın kendisine inşa ettiği çıkmaz ve açmazlara ilişkin cevâbını **Seyyid Hüseyin Nasr**'ın satırlarından okuyalım:

“İhtiyaç duyulan şey, kutsal bir gerçeklik olarak tabiatın yeniden keşfi ve kutsalın muhâfızı olarak insanın yeniden doğumudur; öyle ki bu durum, modernizm ve onun uzantısı durumunda olan gelişmelerin doğmasına yol açmış olan insan ve tabiat imajının ölümüne işaret eder. Bu, bâzılarının iddiâ ettiği gibi “yeni bir insan îcâdı” anlamına gelmez; tersine, gerçekliğini hâlâ içimizde taşıdığımız hakîkî, gururlu insanın açığa çıkarılması anlamına gelir. Bu, sanki insan kutsalı îcad edebilmiş gibi, kutsal bir tabiat görüşünün îcâdı anlamına da gelmez; fakat bu, târih boyunca çeşitli dinler tarafından kabul görmüş geleneksel kozmolojilerin ve tabiat görüşlerinin yeniden formüllendirilmesinden ibârettir. Herşeyden önce bu, tabiî düzene ilişkin dînî anlayışın, sâdece öznel varsayımlar ya da târihsel inşâlar değil, kozmik gerçekliğin canlı bir vechesine tekâbüle eden bilgi olarak, ciddî bir biçimde ele alınması anlamına gelir. Entelektüel durumalıta, tabiata ilişkin bu tür bilgiyi ciddî bir biçimde ele almamıza imkân sağlayacak şekilde, kökten bir yeniden yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir. Böyle bir şey, modern bilimin bulgularını onun felsefî varsayımları, bilgi kuramları ve târihsel gelişiminin kendisine empoze ettiği sınırlar içinde kabul etmek, bu arada doğal düzenin *bilimi* şeklindeki totaliterci iddiâlarını bütünüyle reddetmek demektir. Bu da doğal nesnelere “varoluşunu” Varlık’la ilişkileri içinde, kaba yönleriyle olduğu kadar ince yönleriyle de, evrenin geri kalan kısmı ve bizimle olan karşılıklı ilişkileriyle, sembolik anlam ve önermeleriyle ve varoluşun herşeyin İlâhî Kaynağı’na götüren daha yüksek düzeylerle olan bağlantılarıyla ilgilenen bir tabiat biliminin yeniden keşfedilmesi anlamına gelir.”²⁵⁴

²⁵⁴ Chittick, “Gayb Adamları”, ss. 70-71 (Seyyid Hüseyin Nasr, *Religion and the Order of Nature*, Oxford University Press, New York, 1996, s. 287’den naklen)